

Έννοια, σημασία και κύρος του Πατρός και Διδασκάλου.

του Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου.

1. Ο ΟΡΟΣ ΠΑΤΗΡ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ.

Μεγάλος αριθμός εκλεκτών μελών της Εκκλησίας χαρακτηρίζονται πατέρες ή άγιοι πατέρες ή όσιοι πατέρες. Αυτοί είναι όσοι διακρίθηκαν σε αγιότητα, οσιότητα, διαποίμανση των πιστών, αλλά και όσοι απλώς είναι κληρικοί, όσοι δηλαδή πάντοτε -και σήμερα- αναλαμβάνουν την ευθύνη της πνευματικής προκοπής των πιστών. Η Εκκλησία διέκρινε (ξεχώρισε) λίγους από τους πολλούς πατέρες και τουι ωνόμασε τιμητικά Πατέρες και Διδασκάλους. Με τον όρο αυτό ένωσε δύο εξαιρετικής σημασίας λειτουργήματα σ' ένα πρόσωπο, το οποίο έτσι έλαβε την πρώτη θέση στους κόλπους της. Τά λειτουργήματα αυτά είναι: α) του ποιμένα, που αναγεννά και κατευθύνει πνευματικά τους πιστούς, που συνδέει αυτούς με το Σωτήρα Χριστό διά του αγίου Πνεύματος, που κηρύττει το Ευαγγέλιο, που τελεί τα μυστήρια της Εκκλησίας και που καλείται για όλ' αυτά «πατήρ». β) του διδασκάλου, που έχει το ειδικό χάρισμα και άρα το ειδικό προνόμιο και την ειδική ευθύνη να διδάσκη και να ερμηνεύη στους πιστούς την αλήθεια του Θεού, καθώς και να αντιμετωπίζη αυτός κατ' εξοχήν τα μεγάλα προβλήματα και τις ισχυρές θεολογικές κρίσεις στην Εκκλησία.

Πρέπει όμως να σημειώσωμε ότι τα ιερά εκείνα πρόσωπα, που συγκέντρωσαν τα δύο λειτουργήματα του ποιμένα και του διδασκάλου, συνηθέστατα ονομάζονται απλώς Πατέρες της Εκκλησίας αντί πληρέστερα Πατέρες και Διδάσκαλοι της Εκκλησίας. Τη συνήθεια τούτη ακολουθούμε και μεις.

Τήν ονομασία, τη σύντομη και την πλήρη, μπορεί κανείς να βρη στα παντός είδους εκκλησιαστικά κείμενα: συνοδικές αποφάσεις (Γ', Δ', Ε', ΣΤ' και Ζ' οικουμενικών Συνόδων), κείμενα και Ομολογίες Πατέρων (π.χ. Ιωάν. Δαμασκηνού, Έκθεσις ορθοδόξου πίστεως 90· Μάρκου Ευγενικού : «Τας δε των δυτικών Πατέρων και διδασκάλων φωνάς.....», βλ. *Patrologia Orientalis*, XVII, 435-442 · και Καρμίρη, I, 423), κείμενα εκκλησιαστικών συγγραφέων (π.χ. Κλήμεντα του Αλεξανδρέα, Στρωματείς Α 1, ΒΕΠ 7, 234), ανώνυμα έργα (Αποστολικά Διαταγαί Β 26), λειτουργικά και αγιολογικά κείμενα, προπαντός δε υμνολογικά (π.χ. ο Γρηγόριος Θεολόγος υμνείται ως «μέγας διδάσκαλος της εκκλησίας του Χριστού», βλ. Στιχηρό εσπερινού 25ης Ιανουαρίου. Τον ίδιο χαρακτηρισμό συναντάμε και για το Μ. Αθανάσιο στην ε', Ωδή της 18ης Ιανουαρίου. Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας χαρακτηρίζεται «νομεύς» (=ποιμήν) και διδάσκαλος σοφός της Εκκλησίας», βλ. Ωδή η' 9ης Ιουν.). Η αφετηρία δε της μεγάλης σημασίας, την οποία η Εκκλησία έδωσε στο πρόσωπο και το έργο του πνευματικού πατέρα, πρέπει να αναζητηθή στον απόστολο Παύλο που θέλει αυτόν αναγεννητή εν Χριστώ των ανθρώπων: «Ουκ εντρέπων υμάς γράφω ταύτα, αλλ' ως τέκνα μου αγαπητά νουθετών. Εάν γαρ μυρίους παιδαγωγούς έχητε εν Χριστώ, αλλ' ου πολλούς πατέρας· εν γαρ Χριστώ Ιησού διά του Ευαγγελίου εγώ υμάς εγέννησα. Παρακαλώ ουν υμάς, μιμηταί μου γίνεσθε» (Α' Κορ. δ' 14-16). Μετά το παύλειο τούτο χωρίο κατανοούμε την απολυτότητα και τις μεγάλες διαστάσεις κειμένου των Αποστολικών Διαταγών (Β 26), που αναφέραμε ήδη: «Ούτος διδάσκαλος ευσεβείας, ούτος μετά Θεόν πατήρ υμών, δι' ύδατος και Πνεύματος αναγεννήσας υμάς».

Η Εκκλησία έχει σαφή συνείδηση της διαφοράς που υπάρχει μεταξύ των αναρίθμητων πατέρων και των ολίγων Πατέρων και Διδασκάλων της. Τούτο φαίνεται όχι μόνο από την εξαιρετικά μεγάλη τιμή και τον απέραντο σεβασμό που αποδίδει στους τελευταίους, αλλά και από το λεκτικό τρόπο που χρησιμοποιεί όταν αναφέρεται σ' αυτούς : Πατέρες και Διδάσκαλοι δηλαδή είναι οί «διαπρέψαντες» άνδρες της Εκκλησίας, που έγιναν «φωστήρες εν κόσμω», που τα «θεοπαράδοτα συγγράμματα και

δόγματά» τους θεσπίζεται να φυλάσσονται και να υιοθετούνται, που αναγνωρίστηκαν «έγκριτοι Πατέρες».

Βλ. Πενθέκτη οικ. Σύνοδο, η οποία στην απόφασή της (1), αφού δηλώσει ποιές παλαιές Συνόδους και αποφάσεις της Εκκλησίας επικυρώνει, γράφει: «και συνελόντα φάναι πάντων των εν τη Εκκλησία του Θεού διαπρεψάντων ανδρών, οι γεγόνασι φωστήρες εν κόσμω λόγον ζωής επέχοντες, την πίστιν κρατείν βεβαίαν και μέχρι συντελείας του αιώνος ασάλευτον διαμένειν θεσπίζομεν και τα αυτών θεοπαράδοτα συγγράμματά τε και δόγματα πάντας αποβαλλόμενοι τε και αναθεματίζοντες, ους απέβαλον και ανεθεμάτισαν» (Καρμίρη, Ι, 229). Η συνοδική αυτή μαρτυρία έχει ιδιαίτερη αξία και είναι πολύ ενδεικτική, γιατί δεν αφορά στους συνοδικούς πατέρες, αλλά μόνο σε όσους διέπρεψαν σε συγγράμματα και σε δόγματα, δηλ. στη θεολογική διδασκαλία. Βλ. ακόμη το Συνοδικό της Ορθοδοξίας (γ') και τον Τόμο της Συνόδου του έτους 1351 (Καρμίρη, Ι, 382 και 415) για τον όρο «πρόκριτοι».

Η σύγχρονη θεολογική έρευνα, συχνά μάλιστα και η ορθόδοξη, δεν προβαίνει στη διάκριση που μας απασχολεί εδώ. Τούτο έχει σαν αποτέλεσμα την πλήρη αδυναμία να εισέλθη στο έσχατο βάθος του ιερού γεγονότος Πατήρ και Διδάσκαλος, να κατανοήση αυτό, να το ερμηνεύση, να το αξιολογήση και να το εντάξη σωστά στην όλη πορεία της θεολογίας και της Εκκλησίας. Η σχεδόν ισοπέδωση των Πατέρων και Διδασκάλων με τους πολλούς αγίους πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς προδίδει ακόμη και την έλλειψη της σπουδαίας για τον πιστό και τον επιστήμονα αρετής της «διακρίσεως», που χαρακτηρίζει τον πνευματικό άνθρωπο, σύμφωνα με τον Γρηγόριο Νύσσης. Η μη διάκριση αυτή έχει συνέπεια και την εγκατάλειψη του όρου-τίτλου «Πατρολογία» από τις μετώπες των επιστημονικών εγχειριδίων, που ασχολούνται ακριβώς με τους Πατέρες και Διδ. της Εκκλησίας, αλλά βέβαια και με τους λοιπούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Έτσι χρησιμοποιούνται οι τίτλοι «χριστιανική γραμματεία» ή «εκκλησιαστική γραμματεία», που αποπροσανατολίζουν κυριολεκτικά το θεολόγο από τον καίριο σκοπό της Πατρολογίας. Φυσικά το τελευταίο τούτο ισχύει και για τους επιστήμονες εκείνους, που, ενώ διατηρούν τον τίτλο Πατρολογία, δεν κάνουν τη δέουσα διάκριση μεταξύ Πατρών-Διδ. και συγγραφέων εκκλησιαστικών.

Όσα όμως διατυπώνομε περί Πατρ.-Διδ. δε σημαίνουν και υποτίμηση των μεγάλων εκείνων ανδρών της Εκκλησίας, που με την ποιμαντική τους φροντίδα (αγ. Σπυρίδων) ή τον ασκητικό τους αγώνα (Μ. Αντώνιος) αγίασαν κι έγιναν φωτεινά παραδείγματα. Τα εκλεκτά αυτά

μέλη της Εκκλησίας έφθασαν κάποτε να γίνουν και θεόπτες, τους χαρίστηκαν εμπειρίες θείες και άρρητες, έζησαν την αλήθεια σε θαυμαστό βάθος, καθώς γνωρίζομε από μαρτυρίες. Όλα όμως τα θεία αυτά χαρίσματα δεν τα έκαμαν «λόγο», για να έχωμε θεολογία, ούτε και τους δόθηκαν για να γίνουν θεολογία χάριν της όλης Εκκλησίας, όταν αυτή περνούσε κρίση ή δοκίμαζε αμφιβολία σχετικά με την πίστη και τη σωτηρία. Οι άγιοι δηλαδή και οι συγγραφείς γενικά της Εκκλησίας δεν είναι κατ' ανάγκην λιγώτερο άγιοι ή λιγώτερο ορθόδοξοι από τους Πατρ.-Διδ., απλώς δεν έχουν το χάρισμα του Πατρός και Διδασκάλου.

Η ορθή προσέγγιση του ιερού και θείου γεγονότος «Πατήρ και διδάσκαλος» απαιτεί να εξετάσωμε τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία δημιουργίας και αναδείξεως ενός μέλους της Εκκλησίας σε Πατέρα και Διδάσκαλό της. Στην εξέταση αυτή προβαίνομε αμέσως, θεωρώντας τη σχετική προβληματολογία στο πλαίσιο της όλης πορείας της Εκκλησίας.

2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΕΚΚΛ. ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ ΤΟΥ.

Οι εκκλησιαστικοί γενικά συγγραφείς θεολόγησαν, έγραψαν τα έργα τους, από τις εξής κυρίως αφορμές και ανάγκες:

α) Του κηρύγματος. Ασκώντας το έργο τούτο σε ποικίλες μορφές, θεολογούσαν κατ' ανάγκην, αφού εξηγούσαν το λόγο του Θεού, ερμήνευαν το πρόσωπο και το έργο του Χριστού, διαφώτιζαν το αγιαστικό και φωτιστικό έργο του αγίου Πνεύματος και πολλές φορές υπομνημάτιζαν τις Γραφές, ώστε να γνωρίζουν οι πιστοί την αλήθεια και να προκόπτουν πνευματικά.

β) Της φανερώσεως της αληθείας και αντικρούσεως της κακοδοξίας. Πρόκειται για την μεγαλειώδη κι επίπονη προσπάθεια των συγγραφέων της Εκκλησίας να αντικρούσουν ύποπτες κι εσφαλμένες γνώμες και αντιλήψεις, διατυπωμένες από μέλη πάλι της Εκκλησίας. Οι αντιλήψεις αυτές αποτελούσαν λίγο-πολύ εμπόδιο στην πνευματική προκοπή των πιστών, κι έθεταν σε κίνδυνο τη σωτηρία τους, αφού εξέφραζαν όχι την πραγματική αλήθεια, αλλά μια φανταστική κι ανύπαρκτη αλήθεια, που φυσικά σαν φανταστική αλήθεια δε μπορούσε να σώση. Διαπιστώνοντας οι θεολόγοι τον φοβερό τούτο κίνδυνο εργάσθηκαν για την αποσόβησή του. Ζώντας πρώτα εμπειρικά την πραγματική αλήθεια, προσπάθησαν να φανερώσουν αυτή στις περιπτώσεις, που είχε εκφρασθή και υποστηριχθή φανταστική αλήθεια. Παραδείγματα φανταστικής αληθείας είναι οι όσες ύποπτες και αμφίβολες αντιλήψεις αποδείχθηκαν κακόδοξες ή αιρετικές μετά το θεολογικό έργο των Πατρ.-Διδ., επικυρω-

μένο τις περισσότερες φορές από οικουμενικές τοπικές Συνόδους. Όπου κάποια μέλη της Εκκλησίας απέτυχαν (και χαρακτηρίστηκαν έπειτα γι' αυτό κακόδοξοι κι αιρετικοί), πέτυχαν άλλα, που εργάσθηκαν με ακρίβεια μεγαλύτερη, ήσαν φορείς της Παραδόσεως γνησιώτεροι και φωτίσθηκαν από το άγιο Πνεύμα, ώστε να γίνουν Πατέρες και Διδάσκαλοι. Οι αντιλήψεις για τις οποίες μιλάμε αφορούσαν πολλές όψεις ή σημεία της αληθείας, που είναι η όλη θεία πραγματικότητα, δηλ. η αγία Τριάς και το έργο της, η θεία οικονομία για τη σωτηρία του ανθρώπου (βλ. σχετικά την προσφώνηση της Δ' οικουμ. Συνόδου προς τον αυτοκράτορα, εις Καρμίρη, Ι, 170). Εδώ πρέπει ν' αναφέρωμε ακόμη ότι μέρος της χριστιανικής γραμματείας οφείλει τη γένεσή του και στην ανάγκη ν' απαντήσει ο χριστιανικός κόσμος στον ιουδαϊσμό, τον ελληνισμό, το γνωστικισμό και στον εθνικό γενικά κόσμο.

γ) Της εκφράσεως θείων εμπειριών. Μέλη της Εκκλησίας, που είχαν από το άγιο Πνεύμα ιδιαίτερα υψηλές και σπάνιες θείες εμπειρίες και που έζησαν πληρέστερα και βαθύτερα τη θεία αλήθεια, θεώρησαν καλό ή αισθάνθηκαν την ανάγκη να περιγράψουν τις θείες αυτές εμπειρίες και γενικά την όλη διαδικασία (ή τους αγώνες και την τακτική), που ακολούθησαν για να ζήσουν τις εμπειρίες αυτές. Έτσι έχουμε τα κείμενα των νηπτικών γενικά Πατέρων, που κακώς μάλιστα χαρακτηρίζονται «μυστικά». Τα νηπτικά έργα φανερώνουν και τη δυνατότητα που έχει η θεολογία, ως τάση και ζήτηση εσωτερική, να προχωρή και να εξελίσσεται ανεξάρτητα από την πολεμική θεολογία, από αυτή δηλαδή που δημιουργείται με αφορμή μια κακοδοξία ή τις επιθέσεις του θύραθεν κόσμου.

δ) Της λατρείας και της δοξολογίας. Πρώτο μέλημα των μελών της Εκκλησίας ήταν η λατρεία, η τέλεση τής Ευχαριστίας και των λοιπών μυστηρίων συν τω χρόνω. Έτσι δημιουργήθηκε η λειτουργία σαν κείμενο και οι ακολουθίες των μυστηρίων που περιβάλλονται από σειρά άλλων ακολουθιών. Οι πιστοί, ζώντας εν Χριστώ, συγκλονίζονταν από ενθουσιασμό, τον οποίο εξέφραζαν με ποιητικό λόγο κι έτσι έχουμε την πλούσια υμνογραφία της Εκκλησίας. Αλλά πρέπει να σημειώσωμε ότι στην υμνογραφία εκτός από τη δοξολογία έχουμε και άλλα στοιχεία, όπως της παρακλήσεως, του εγκωμιασμού των αγίων και το διδακτικό ή το διηγηματικό.

ε) Της διατηρήσεως της μνήμης. Στο χώρο της χριστ. γραμματείας διακρίνομε πολλά και αξιόλογα έργα, που έχουν χαρακτήρα ιστορικό ή διηγηματικό. Πρόκειται κυρίως για τα έργα εκκλησιαστικής

ιστορίας, τα συναξάρια, τα μαρτυρολόγια, τους βίους αγίων, τις επιγραφές κ.ά. Με αυτά η Εκκλησία διατηρεί τη μνήμη των σημαντικών γεγονότων και προσώπων παλαιών εποχών. Είναι όμως προφανές ότι την ανάγκη της Εκκλησίας για μνήμη δε μπορούμε να χωρίσωμε από την ανάγκη οικοδομής των πιστών μέσω της μνήμης.

Οι ομάδες αφορμών που αναφέραμε δεν ισχύουν, τουλάχιστον απόλυτα, και σαν κριτήριο για διάκριση σε κατηγορίες της εκκλησιαστικής γραμματείας, γιατί φανερό είναι πως ακριβής διάκριση της γραμματείας αυτής δε χωρεί. Και αυτή που επιχειρήσαμε πιο πάνω είναι μόνο συμβατική, με σκοπό όχι να χωρίση σε είδη, αλλά να δείξη γενικά τις αφορμές και τις ανάγκες, από τις οποίες κινήθηκαν ωρισμένα πρόσωπα, για να δημιουργήσουν το μεγαλειώδες γεγονός της εκκλησιαστικής θεολογίας. Άλλωστε η διάκριση ή μη σε είδη της εκκλ. Γραμματείας είναι πρόβλημα στο οποίο θα επανέλθωμε.

Το έργο που δημιουργείται με τις παραπάνω αφορμές από τους Πατέρες είναι μεγαλειώδες κι επιβλητικό. Η συγκρότησή του απαιτεί πολλά προσόντα, μεγάλη θεολογική κατάρτιση, βίωση και γνώση της Παραδόσεως της Εκκλησίας, ικανότητα και άσκηση στην ερμηνεία της Γραφής, ευρεία γνώση του πνευματικού και φιλοσοφικού κόσμου της εποχής, μικρό ή μεγάλο συγγραφικό τάλαντο και φυσικά το φωτισμό του αγίου Πνεύματος. Είναι φανερό ότι το έργο ενός Πατρός έχει μεγάλη ποικιλία και δεν αναφέρεται μόνο στο θέμα εκείνο, για το οποίο δέχθηκε τον ειδικό φωτισμό του Πνεύματος. Η κατήχηση, το κήρυγμα, η ερμηνεία, η δοξολογία, η υπεράσπιση της αληθείας, η πολεμική θεολογία, η ποίηση, η διήγηση θείων εμπειριών και θεοπτικών καταστάσεων, η περιγραφή των σταδίων της νηπτικής ζωής, η διήγηση του βίου των αγίων, η σύνταξη συνοδικών κειμένων και αποφάσεων εκφράζουν το εύρος του έργου των Πατέρων. Και φυσικά στους τομείς αυτούς προσέφεραν όχι μόνο οι μεγάλοι Πατέρες και Διδάσκαλοι, αλλά και οι λοιποί συγγραφείς της Εκκλησίας, που ο αριθμός τους είναι μεγάλος και τα έργα τους πολυάριθμα. Αν στην παρούσα Εισαγωγή γίνεται λόγος κυρίως για τους κατ' εξοχήν Πατέρες και Διδ., οφείλεται στο γεγονός ότι το καθαυτό θεολογικό τους έργο αποτελεί κέντρο, γύρω από το οποίο κινείται γενικά η λοιπή χριστιανική γραμματεία. Η τελευταία μπορεί ως ένα βαθμό να χαρακτηρισθή σαν ερμηνεία ή σχόλιο στην καίρια προσφορά των Πατέρων, όσο αυτή δημιουργεί προσθετικά και αυξητικά την όλη Παράδοση, που βασικά σύγκειται από τις θεολογικές συμβολές των Πατέρων και το αρχικό θεμέλιο, τη Γραφή. Άλλωστε τα περισσότερα που

γράφονται εδώ για τους Πατέρες αφορούν και τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς.

3. ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΘΕΟΛΟΓΟΥΝ ΜΕ ΦΩΤΙΣΜΟ ΤΟΥ ΑΓ. ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

Το έργο των Πατέρων και Διδασκάλων συντελέσθηκε στις καίριες και πρωτότυπες στιγμές του με ιδιαίτερη χάρη κι ενέργεια του αγίου Πνεύματος. Γι' αυτό και η Εκκλησία στις καίριες αυτές στιγμές της πατερικής θεολογίας, που έγιναν Παράδοσή της, αποδίδει κύρος και σημασία ίση μ' εκείνη που δίδει στην αγία Γραφή. Όπως οι Προφύτες και Απόστολοι, έτσι και οι «Ποιμένες (=Πατέρες) και Διδάσκαλοι» «ελάλησαν» διά Πνεύματος αγίου κατά τον Ιωάννη Δαμασκηνό (Εκδ. ορθοδ. πίστεως 90). Στα κείμενα των Πατέρων εκφράζεται πολύ συχνά -αν όχι σε κάθε βήμα- η εσωτερική βεβαιότητα ότι είσοδος εις την αλήθεια, αναγωγή σ' αυτή, γίνεται μόνο με τη βοήθεια ή το φωτισμό του αγ. Πνεύματος. Σ' αυτό οφείλονται «αποκαλύψεων δωρεαί». Αυτό, προκειμένου περί θείας αληθείας, κινεί τα νοήματά μας και προάγει το λόγο μας. Χωρίς να δεχθούμε την έλλαμψη του Πνεύματος δε μπορούμε να εισέλθωμε στον «αληθή νου» της Γραφής:

«Ουδέ γαρ αν δίχα του διά Πνεύματος φωτισμού προς επίγνωσιν της αληθείας ίοι τις αν» (Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην, ΡG 74,537B). «Από της εντεύθεν (=του Πνεύματος) πηγής και αποκαλύψεων δωρεαί και ιαμάτων χαρίσματα» (Χρυσοστόμου, "Εις την Πεντηκοστήν" Β, ΡG, 50, 464). «Επινεύσαί τε ημίν την του αγίου Πνεύματος δύναμιν και ανακινήσαι των νοημάτων τα κύματα και δι' αυτών ευπνοούντα προαγαγείν δι' ευθείας τον λόγον...» (Γρηγορίου Νύσσης, Εις το "Άσμα ασμάτων" ΙΒ, ΡG 44, 1016ΑΒ). «Διά τοι τούτο προσήκει ημάς υπό της άνωθεν χάριτος οδηγουμένους και την παρά του αγίου Πνεύματος έλλαμψιν δεξαμένους, ούτως επιέναι τα θεία λόγια. Ουδέ γαρ σοφίας ανθρωπίνης δείται η θεία Γραφή προς την κατανόησιν των γεγραμμένων, αλλά της του Πνεύματος αποκαλύψεως, ίνα, τον αληθή νου των εγκειμένων καταμαθόντες, πολλήν εκείθεν δεξώμεθα την ωφέλειαν» (Χρυσοστόμου, Εις την "Γένεσιν" ΚΑ α, ΡG 53,175). Βλ. και Μ. Βασιλείου, Εις "Εξαήμερον" Α α, ΡG 29, 4 έξ.).

Το γεγονός ότι στις μεγάλες τουλάχιστον στιγμές της θεολογίας τους οι Πατέρες και Διδ. κινούνται και φωτίζονται με άρρητο τρόπο από το αγ. Πνεύμα ήταν και είναι διάχυτη και αδιαμφισβήτητη πίστη της

Εκκλησίας. Τούτο διατυπώνεται στην υμνολογία με απόλυτη σαφήνεια, κάθε φορά που αυτή αναφέρεται σε Πατέρες:

Π.χ.: «Όλην εισδεξάμενοι την νοητήν λαμπηδόνα του αγίου Πνεύματος, το υπερφυσικότατον χρησολόγημα, το βραχύ ρήματι και πολλή συνέσει θεοπνεύστως απεφθέγγαντο... άνωθεν λαβόντες την τούτων από-κάλυψιν σαφώς και φωτισθέντες εξέθεντο όρον θεοδίδακτον» (Προσόμοιον εορτής των Πατέρων). «Εξ ουρανού γαρ έσχηκας άνωθεν την έμπνευσιν αληθώς, διό ουκ έσβεσέ σου ο πρόξενος της λήθης την μνήμην τάφος, Αθανάσιε» (Ωδή θ' 18ης Ιανουαρ.). «Των πυρίνων δε γλωσσών έσχε μίαν ο Γρηγόριος (=Ναζιανζηνός) και πυρ υψηγορίας έπνευσεν» (Ωδή γ' 30ής Ιανουαρ.). «Θεόθεν την φωτοδότιν, Κύριλλε, χάριν δεξάμενος και τηλαυγής φωστήρ αναδειχθείς λογικός εναστράψας ημίν μαρμαρυγάς» (Ποίημα Ιωάννου Δαμασκηνού, Ωδή α' 18ης Ιανουαρ.).

Τη βεβαιότητά της η Εκκλησία για τη συνεργία του αγ. Πνεύματος στο θεολογικό έργο των Πατέρων έχει εκφράσει και συνοδικά. Άρα η βεβαιότης αυτή δεν αντιπροσωπεύει προσωπικές γνώμες, αλλά κυρωμένο φρόνημα της Εκκλησίας:

Στην Έκτη οικουμενική Σύνοδο οι Πατέρες χαρακτηρίζονται «θεοπνευστοι» (Καρμίρη, Ι, σ. 221). Στην Πενθέκτη Σύνοδο τα συγγράματά τους ονομάζονται «θεοπαράδοτα» (όπου άν. σ. 229).

Στον Τόμο τής Συνόδου του 1351 διαβάζομε: «εν διδακτοίς Πνεύματος αγίου ταις των Πατέρων δήπου θεοπνευστοις θεολογίαις» (Καρμίρη, Ι, 387). Και στη Σύνοδο των Ορθοδόξων, που συγκροτήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και στο Ιάσιο (1642), βεβαιώνεται για τους Πατέρες ότι «Πνεύματι θείω κινούμενοι, διδάσκουσιν ημάς ου κατ' άνθρωπον, αλλά καθ' ην από του Πνεύματος έλαβον έμπνευσιν» (Καρμίρη, ΙΙ, 659). Και στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας: «Τοις μη ορθώς των αγίων διδασκάλων της του Θεού Εκκλησίας θείας φωνάς εκλαμβανομένοις και τα σαφώς και αριδήλως εν αυταίς διά της του αγίου Πνεύματος χάριτος ειρημένα παρερμηνεύειν τε και περιστρέφειν πειρωμένους, ανάθεμα» (Συνοδικόν της Ορθοδοξίας Γ', Βλ. Καρμίρη, Ι, 415).

Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό ότι στο θέμα τούτο υπήρξε απόλυτα σαφής ο πρώτος μέγας Πατήρ και Διδ. της Εκκλησίας, ο Θεοφόρος Ιγνάτιος. Αυτός, γράφοντας στους Εφεσίους (20), υπόσχεται να τους ξαναγράψει περί της θείας οικονομίας, μόνο εάν ο Κύριος του «αποκαλύψει τι». Περί του προσώπου δηλαδή του Χριστού και της οικονομίας του Θεού γενικά δε μπορεί κανείς να είπη κάτι περισσότερο απ' ό,τι γνήσιο έχει λεχθή, εκτός αν στο κάτι αυτό οδηγηθή από τον ίδιο το Θεό.

Το τελευταίο τούτο είναι βέβαια σπάνιο φαινόμενο στο χώρο της χριστιανικής γραμματείας. Η πλειονότητα των έργων αυτών αποτελούν απλώς ποικίλες επεξεργασίες, αναπτύξεις κι ενδιαφέρουσες ερμηνείες διατυπωμένων ήδη αληθειών. Με αυτά κάθε άλλο παρά αποτιμάμε μέγα μέρος της χριστ. γραμματείας. Η αξία της και η προσφορά της είναι τεράστια. Τη διακρίνομε όμως από τα θεολογικά εκείνα έργα των Πατέρων, που το περιεχόμενό τους οφείλεται σε θείο φωτισμό και που αποτέλεσαν τον κορμό της θεολογίας, γύρω από τον οποίο στρέφεται η λοιπή γραμματεία. Άλλωστε η έκφραση και η επεξεργασία της γνησίας Παραδόσεως, η προβολή της δηλαδή και η μετάδοσή της γίνεται μόνο από αυτούς που έχουν τη θεία χάρη, ζουν στην Εκκλησία συνειδητά και διαθέτουν «την δύναμιν της Παραδόσεως», όπως θα έλεγε ο Ειρηναίος ("Έλεγχος" ΑΧ 2).

4. Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΙΣΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ.

α) Γενικά.

Η αλήθεια, που ταυτίζεται με τη θεία πραγματικότητα, δόθηκε και δίδεται στον άνθρωπο με τρόπο αποκαλυπτικό. Η αλήθεια, ο Τριαδικός δηλαδή Θεός και το έργο του για τη σωτηρία του ανθρώπου, φανερώθηκε προοδευτικά: Νόμος, Προφητεία, Ευαγγέλιο, Πεντηκοστή και εξής. Την πρόοδο αυτή ο Γρηγόριος Θεολόγος χαρακτηρίζει «μεταθέσεις βίων» και «σεισμούς». Το τελευταίο στάδιο αρχίζει με την Πεντηκοστή, που συνεχίζεται στο χώρο της Εκκλησίας (Χρυσόστ., ΡG 50, 454 εξ). Θεωρείται μάλιστα το στάδιο τούτο, η οδηγητική δηλ. και φωτιστική δράση του αγ. Πνεύματος στην Εκκλησία, σαν «ελπίδος συμπλήρωσις» (Γρηγόριος Θεολόγος, ΡG 36, 456ΑΒ), διότι «θαυματουργεί και την τελείαν εισάγει γνώσιν» (Χρυσόστομος, ΡG 59, 424). Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας μάλιστα εκφράζεται σαφέστερα επάνω στο θέμα και γράφει ότι «ου κατέληξεν αποκαλύπτων ημίν ο Μονογενής» (ΡG 74, 576), επεξηγώντας φυσικά στη συνέχεια ότι το φωτιστικό έργο του Πνεύματος είναι και του Κυρίου. Την ίδια Παράδοση και θεολογική γραμμή ακολουθούν και οι μεταγενέστεροι Πατέρες, όπως π.χ. ο ιερός Φώτιος (+891), που ερμηνεύουν το καίριο θεολογικό έργο των Πατέρων σαν αποτέλεσμα της φωτιστικής δράσεως του αγ.Πνεύματος. Διαφορετικά ούτε ιδιαίτερη αξία θα είχε η θεολογία αυτή, ούτε και θα μπορούσε να θεωρήται στην Εκκλησία ισόκυρη προς τη Γραφή:

«Και συ μέν (=Κύριε) επί μέρους ημίν την αλήθειαν απεκάλυψας, εκείνος δε (=ο Παράκλητος) οδηγήσει εις πάσαν την αλήθειαν. Και σου μεν μυσταγωγούντος έτι δεόμεθα και σοφίας και δυνάμεως και αληθείας· εκείνος (=ο Παράκλητος) δε παραγεγονώς πάντων ημίν την απόλαυσιν άφθονον παράσχοι. Ει τοίνυν συ (=Κύριε) ταύτα, η ενυπόστατος σοφία και αλήθεια, διδάσκεις, ούκ επιδιστάζειν ημάς προσήκε και της προς το μείζον εξελαττούσης τιμής τε και δόξης το Πνεύμα παρ' ημών αξιούσθαι» (Φωτίου, Περί τής του αγ. Πνεύματος μυσταγωγίας PG 102. 305CD-308A).

Σύμφωνα με το πολυσήμαντο αυτό χωρίο του Φωτίου, ο Χριστός αποκαλύπτει την αλήθεια «επί μέρους», ενώ το αγ. Πνεύμα οδηγεί σ' ολόκληρη την αλήθεια. Σοφά δε συμπληρώνει ότι έχομε ανάγκη («δεόμεθα») το σπουδαίο τούτο έργο του Πνεύματος. Γι'αυτό και το γεγονός ότι ο Κύριος μας δίδαξε, δεν είναι λόγος να μη ζητάμε περισσότερη διδασκαλία από το Πνεύμα του. Η βεβαιότης των Πατέρων για τον αποκαλυπτικό χαρακτήρα της θεολογίας τους, ως οφειλομένης στο άγ. Πνεύμα, στηρίζεται στους λόγους του Κυρίου, που είναι και οι «αποχαιρετιστήριοι» προς τους μαθητές του:

«Ταύτα λελάληκα υμίν παρ' υμίν μένων· ο δε Παράκλητος, το Πνεύμα το άγιον, ο πέμπσει ο Πατήρ εν τω ονόματί μου, Εκείνος υμάς διδάξει πάντα και υπομνήσει υμάς πάντα ά είπον υμίν» (Ιωάν. ιδ' 25-26).

«Έτι πολλά έχω λέγειν υμίν, αλλ' ου δύνασθε βαστάζειν άρτι· όταν δε έλθη εκείνος,το Πνεύμα της αληθείας, οδηγήσει υμάς εις πάσαν την αλήθειαν» (Ιωάν. ιστ' 12-13).

Οι λόγοι αυτοί άπαιτούν πολλή προσοχή από μέρους του θεολόγου. Η τομή που κάνουν στο πρόβλημα της φανερώσεως της αληθείας είναι βαθειά και αποτελούν σταθερό θεμέλιο προς αξιολόγηση της πατερικής προσφοράς σχετικά με την αλήθεια. Ό,τι αναφέραμε στις δύο τελευταίες παραγράφους είναι ακριβώς η ορθή πατερική κατανόηση και εφαρμογή των ανωτέρω λόγων του Κυρίου. Σύμφωνα λοιπόν με τους λόγους αυτούς και την ορθή πατερική κατανόησή τους, ο Χριστός είχε και άλλους λόγους να ειπή και άλλες διδασκαλίες να δώση στους μαθητές, που δεν είπε και δεν έδωσε. Ο Παράκλητος, το άγιο Πνεύμα, θα ωδηγούσε σ' ολόκληρη την αλήθεια, θα δίδασκε τα πάντα (όσα είναι αναγκαία). Οι λόγοι αυτοί του Κυρίου μας εισάγουν βέβαια στο χώρο της οικονομίας της αποκαλύψεως ή στον τρόπο με τον οποίο φανερώνει ο Θεός την αλήθεια (=τον εαυτό του), αλλά είναι ανάγκη να κάνωμε τις παρακάτω απλές διευκρινίσεις σχετικά με αυτό που είναι ή αλήθεια.

Αφού ο Χριστός δεν ωδήγησε σ' ολόκληρη την αλήθεια και αφού στο πρόσωπό του έχουμε την τέλεια αλήθεια, σημαίνει ότι η αλήθεια συνιστά ενιαίο και άπειρο όλο, που ακριβώς διότι είναι άπειρο δεν αποκαλύπτεται σε όλο το βάθος και εύρος του και όταν ακόμη ο Θεός Λόγος γίνεται άνθρωπος. Η ενανθρώπιση δηλ. είναι θεία οικονομία, πραγματική και γνήσια φανέρωση του θείου Λόγου. Αλλά η φανέρωση και αποκάλυψη αυτή δε σημαίνει ότι ο Θεός Λόγος φανερώνει και αποκαλύπτει την αλήθεια στην απειρία της, σ' ολόκληρο το βάθος και εύρος της.

Όταν λέγουμε αποκάλυψη της αληθείας, εννοούμε την εξής διπολική θεία πράξη: Ο Θεός φανερώνει βάσει σχεδίου στον άνθρωπο την αλήθεια. Στον άνθρωπο, που αγωνιά και ζητά με πόνο και προσευχή, συμβαίνει η εκκάλυψη, η άρση του πέπλου εκείνου που τον εμποδίζει να μετέχει στην αλήθεια και άρα να την γνωρίσει (Θεοδωρήτου, "Ερμηνεία" εις το "Άσμα ασμάτων", PG 81, 28AB-29A). Ο άνθρωπος δηλαδή γίνεται ικανός προς θεωρία της αληθείας, η οποία όμως παραμένει άπειρη, όπως ο άνθρωπος παραμένει πεπερασμένος. Άρα όσο και να γνωρίσει ο πεπερασμένος άνθρωπος την άπειρη αλήθεια, η τελευταία θά μείνει ανεξάντλητη πάντα. Το κριτήριο δε για το μέτρο γνώσεως της αληθείας είναι μόνο η ανάγκη του ανθρώπου να σωθή, να ενωθή με το Θεό, καθώς και η δυνατότης του ανθρώπου να δεχθή κάτι το νέο. Επειδή ο άνθρωπος σώζεται όσο μετέχει στην αλήθεια και καθόσο θεωρεί αυτή, δημιουργείται πολλές φορές πρόβλημα γνησιότητας της θείας μετοχής και θεωρίας μεταξύ των μελών της Εκκλησίας. Κι επειδή από τη γνησιότητα ή μη της μετοχής, που γίνεται μερική γνώση, εξαρτάται η σωτηρία, το πρόβλημα παίρνει διαστάσεις μεγάλες, διαστάσεις προβλήματος ζωής ή θανάτου. Έτσι κατανοεί κανείς το ιερό πάθος των θεολογικών συζητήσεων, κι έτσι κατανοεί πώς γεννιούνται προοδευτικά στην Εκκλησία τα μεγάλα θεολογικά προβλήματα και γιατί υπήρχαν πολλά, δηλ. άπειρα, που δεν είπε ο Κύριος και που θα τα φώτιζε ο Παράκλητος.

Το έργο του Παρακλήτου δεν προϋποθέτει ατέλεια στην αποκάλυψη του Κυρίου. Ο ίδιος άλλωστε είναι ο ενανθρωπήσας Θεός και είναι η αυτοφανέρωση της αληθείας. Άρα η αποκάλυψη της αληθείας στο πρόσωπο του Χριστού είναι και γνήσια και τέλεια. Μπορούμε όμως να πούμε ότι ο Χριστός, που είναι η αλήθεια, εξαντλήθηκε; Εξαντλείται η άπειρη αλήθεια; Ασφαλώς όχι. Έτσι αυτοαποκαλύπτεται ο Θεός εν Χριστώ για τη σωτηρία μας, διδάσκει για το πρόσωπό του ό,τι εξα-

σφαλίζει τη σωτηρία στον άνθρωπο, επιτελείται η επίγεια οικονομία του Χριστού. Κι ενώ εν συνεχεία στην Εκκλησία έχουμε το Χριστό και ό,τι περί αυτού είπε ο Χριστός, δε μπορούμε να είπωμε ότι εξαντλούμε την αλήθεια Χριστός, όπως αποδεικνύεται στις περιπτώσεις των μεγάλων θεολογικών συζητήσεων. Οι συζητήσεις αυτές (Τριαδολογία, Χριστολογία) απέδειξαν ότι οι πιστοί έχουν τη σώζουσα αλήθεια Χριστός, αλλά χρειάζονταν βαθύτερη κατανόηση αυτής, ώστε να απαντήσουν στη διδασκαλία λ.χ. του Αρείου, όπως με το φωτισμό του Πνεύματος έπραξε ο Μ. Αθανάσιος κατά το Θεολόγο Γρηγόριο. Αποτελεί ανυπέρβλητο μυστήριο το ότι ενώ μετέχομε του Χριστού, δε γνωρίζομε σε άπειρο βαθμό την άπειρη αλήθεια Χριστός. Μετά, από αυτά προσεγγίζομε καθαρώτερα το πνεύμα της υποσχέσεως του Κυρίου σχετικά με την αποστολή του Παρακλήτου να οδηγήσει σ' ολόκληρη την αλήθεια και να διδάξει τα πάντα. Υποσχέθηκε δηλ. ο Κύριος ότι ο Παράκλητος θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη, βαθύτερη κι ευρύτερη κατανόηση της αυτής πάντοτε αληθείας. Το «ολόκληρη» αλήθεια σημαίνει φυσικά το όση κατά καιρούς είναι αναγκαία για τη σωτηρία του ανθρώπου. Έτσι εξηγείται και η προοδευτική προβληματική στους κόλπους της Εκκλησίας σχετικά με το πρόσωπο του Χριστού, μολονότι και ο ίδιος ο Χριστός μίλησε περί αυτού και οι Απόστολοι έγραψαν εξηγώντας το έργο του. Πρώτα δημιουργείται το θέμα της τριαδολογίας. Έπειτα συζητείται το είδος της σχέσεως των θείων προσώπων, που σημαίνει ότι το άγ. Πνεύμα ωδήγησε στην αλήθεια ότι ο Χριστός, που είναι Υιός του Πατρός, είναι ομοούσιος, έχει την αυτή φύση και είναι ισοδύναμος προς τον Πατέρα. Αργότερα θα τεθή το πρόβλημα της σχέσεως των δύο φύσεων του Χριστού. Αφού δε λυθή και τούτο, θά συζητηθή η σχέση των ενεργειών των δύο φύσεων του Χριστού.

Διαπιστώνομε λοιπόν στο χώρο της πατερικής θεολογίας μία σταθερή διαδικασία, βάσει της οποίας επιτυγχάνεται προοδευτικά μεγαλύτερη κατανόηση και άρα γνώση της αληθείας, που έχει ήδη αποκαλυφθή στη Γραφή, αλλά σαν άπειρη παραμένει ανεξάντλητη. Την προοδευτικά αυτή μεγαλύτερη κατανόηση της αληθείας πραγματοποιεί το άγιο Πνεύμα, χρησιμοποιώντας ωρισμένα μέλη της Εκκλησίας, τα οποία έτσι γίνονται Πατέρες και Διδάσκαλοι.

Ο Θεολόγος Γρηγόριος και ο Χρυσόστομος Ιωάννης, που αναφέρονται στην προοδευτική πορεία της αποκαλύψεως, την καταφάσκουν και την δικαιολογούν. Και οι δύο ιεροί άνδρες φρονούν ότι δεν θα ήταν δυνατόν οι ακροατές του Κυρίου να καταλάβουν αυτόν, εάν τους έλεγε

ότι ήταν «ίσος» προς τον Πατέρα, αφού ακόμη δε μπορούσαν να κατά- λάβουν ούτε καν ότι ήταν Υιός του Πατρός (Χρυσοστ., Εις τας Πράξεις Α 2. Γρηγ., Λόγος ΛΑ, ΡG 36, 161). Ο Γρηγόριος μάλιστα υπογραμμίζει και μιá άλλη πλευρά του θέματος, που οδηγεί στην περισσότερο θεολογική ερμηνεία της προοδευτικότητας, για την οποία μιλάμε. Λέγει δηλαδή ότι ο Θεός δε θεώρησε ορθό να ευεργετήση τους ανθρώπους, αποκαλύπτοντάς τους αλήθειες, χωρίς οι ίδιοι να το θέλουν, χωρίς να το ζητούν («ούκουν ώετο δειν άκοντας ευ ποιείν, αλλ' εκόντας ευεργετείν», ΡG 36, 161). Επομένως η από μέρους των ανθρώπων αγωνία και ζήτηση (στην εποχή της Εκκλησίας και μετά την Πεντηκοστή) για ευρύτερη και βαθύτερη φανέρωση της αληθείας είναι όρος απαραίτητος για την πραγμάτωσή της από μέρους του Θεού με όργανα τους Πατέρες.

Έτσι λοιπόν στα χρόνια που διατυπώθηκε η αλήθεια του «ομοου- σίου» ή εκείνη των δύο φύσεων του Χριστού, οι πιστοί επιζητούσαν τις αλήθειες αυτές μ' επιμονή και πολλή αγωνία, γι' αυτό κι ευεργετήθηκαν από το Θεό με τη φανέρωση της όψεως αυτής της αληθείας Χριστός.

Τα πρόσωπα της Εκκλησίας, διά των οποίων συντελείται η περαι- τέρω φανέρωση της αληθείας, είναι οι Πατέρες και Διδάσκαλοι. Αυτοί δηλαδή χρησιμοποιούνται από το Θεό για την αύξηση της Εκκλησίας σε διδασκαλία και δόγματα. Ο Χρυσόστομος, ερμηνεύοντας τον Παύλο, λέ- γει:

«Πάσα η Εκκλησία, έως αν έχη την κεφαλήν (=τον Χριστόν) αύξει » ΡG 62, 344. «... Και της Εκκλησίας... διηνεκώς αυξανούσης και προκο- πτούσης, ως των του Λιβάνου κέδρων ταύτην υπερεκτείνεσθαι» (Πενθέ- κτη οικ. Σύνοδος, Καρμίρη, Ι, 227). Βλ. και Χρυσόστομο (Εις την προς Εφέσ. Γ 2, ΡG 62,26), που θέλει την Εκκλησία σαν αύξηση σπόρου σε δέντρο.

«Ημείς δε, αληθεύοντες εν αγάπη, τη προς τον Θεόν και προς τον πλησίον και μηκέτι ψευδή δόγματα έχοντες, μήτε εν υποκρίσει ζώντες, αυξήσωμεν εις Χριστόν τά πάντα ημών, τον τε βίον και τα δόγματα. Αυτώ γαρ κεφαλή όντι οφείλομεν προσαρμόζειν τα ημέτερα, ίνα μηδέν ακατάλληλον φέρωμεν και ανάρμοστον της κεφαλής, αλλά πάντα προς αυτόν αυξήσωμεν» (Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις την προς Εφεσίους, ΡG 124, 1088D-1089A).

Και ο Γρηγόριος Θεολόγος δηλώνει ότι θα κρατήση σαν βεβαία πί- στη και διδασκαλία ό,τι τώρα τον φώτισε, ό,τι του φανέρωσε το άγιο Πνεύμα: «...οδηγώ τω Πνεύματι χρώμενον, ην εντεύθεν έλλαμψιν εδε-

ξάμην, ταύτην εις τέλος διαφυλάσσοντα, ως γνησίαν κοινωνόν και συνόμιλον» (Λόγος ΛΑ 33, ΡG 36, 172).

β) Η αλήθεια των Πατέρων ως διασάφηση και φωτισμός ή αποκάλυψη.

Μετά απ' όσα εκθέσαμε προβάλλει το ερώτημα: τι είναι η θεολογική προσφορά των Πατέρων ή μάλλον τι είναι η αλήθεια που εκφράζουν σαν μεγαλύτερη κατανόηση της αληθείας, που ήδη έχει δηλωθή στη Γραφή και στην Παράδοση; Κατ' αρχήν, αφού πρόκειται για περαιτέρω κατανόηση, δεν έχομε νέα αλήθεια. Αυτό αποκλείεται. Ο άγιος Ειρηναίος, που μιλάει για το τι μπορεί να προσφέρη επιπλέον («πλείον», «πλέον») ο καλός θεολόγος, σημειώνει εμφαντικά ότι δε φέρνει νέο Χριστό ή άλλο δημιουργό Θεό, αλλά κατά κάποιο τρόπο εισέρχεται βαθύτερα στις αλήθειες αυτές κι επεξεργάζεται θέματα της θείας οικονομίας (Έλεγχος Α Χ 3), δίνοντας απαντήσεις στα προβλήματα που γεννιούνται σε όσους ζουν τις παραπάνω αλήθειες. Αφού επομένως δεν έχομε νέα αλήθεια, θα πρόκειται περί διασαφήσεως ή ερμηνείας της υπαρχούσης. Αυτό είναι αδιαμφισβήτητο, αλλά η διασάφηση εδώ είναι κάτι το πολύ ευρύτερο και δυναμικότερο απ' ό,τι θα ήταν σε μια συνήθη ιστορικοφιλολογική προβληματολογία. Γι' αυτό και οι όροι αυτοί δεν αρκούν για να εξηγήσουν το σχετικό έργο των Πατέρων.

Η αλήθεια που μας απασχολεί δεν προσεγγίζεται με ανθρώπινες μεθόδους, ερμηνευτικές κ.ά., γιατί και η ίδια δεν φανερώθηκε με τρόπο φυσικό. Έτσι μια «διασάφηση» της αληθείας απαιτεί την είσοδο σ' αυτή και τη μετοχή κατά κάποιο τρόπο ευρύτερο και βαθύτερο (οι εκφράσεις είναι κατ' ανάγκην συμβατικές) απ' όσο είχαν επιτύχει αυτό μέχρι τότε τα ιερά πρόσωπα της Παραδόσεως, που προηγούνται του χρόνου στον οποίο πραγματοποιεί την είσοδο αυτή ένας νέος Πατήρ και Διδ. της Εκκλησίας. Εάν η προσέγγιση και η γνώση της αληθείας δεν είναι πληρέστερη (ποτέ κυριολεκτικά πλήρης), τότε η διασάφηση είναι αδύνατη και τις περισσότερες φορές επικίνδυνη, γιατί εύκολα παρουσιάζεται σαν γνήσια διασάφηση της αληθείας, κάτι που είναι απλή φαντασίωση ή διανοητική σύλληψη του θεολόγου, οπότε βρισκόμεθα μπροστά στο φαινόμενο της κακοδοξίας. Στην περίπτωση π.χ. της σχέσεως Πατρός και Υιού διασάφηση είναι η διατύπωση του «ομοουσίου», το οποίο όχι μόνο δεν υπάρχει αυτολεξεί στη Γραφή, αλλά και τα σχετικά χωρία της είναι ασαφή και δεν οδηγούν καθαρά στο ομοούσιος με μόνη τη βοήθεια της φιλολογικής μεθόδου. Απόδειξη ότι επί αιώνες ταλαιπωρήθηκε η Εκκλη-

σία με το πρόβλημα τούτο. Και αφού πέρασε δύο αιώνες αμφιβολίας (subordinatio, η διάχυτη στο Β' και Γ' αιώνα αντίληψη της υποταγής του Γιού στον Πατέρα) κατέληξε στην αλήθεια του ομοουσίου.

Εάν τα σχετικά κείμενα έλεγαν ή δήλωναν σαφώς το ομοούσιος, δε θα γνώριζε η Εκκλησία τη φοβερή κρίση δύο αιώνων. Αφού όμως η Εκκλησία κάποτε έφθασε σ' αυτό, όταν τούτο έγινε πλέον πρόβλημα σωτηρίας ή απωλείας για τους πιστούς, σημαίνει ότι έφθασε με τη διαδικασία που ο Θεός φανερώνει γενικά την αλήθεια ή το θέλημά του στον άνθρωπο. Και η διαδικασία αυτή χαρακτηρίζεται αποκάλυψη και φωτισμός. Ο Πατήρ και Διδάσκαλος φωτίζεται ή γίνεται ικανότερος να θεωρή περαιτέρω την αλήθεια, αποκτά δηλ. ευρύτερη εμπειρία αυτής κι έτσι μπορεί να είπη κάτι περισσότερο περί αυτής απ' ό,τι έχει λεχθή. Ακριβώς δε το περισσότερο τούτο της αληθείας αναδεικνύει ένα συγγραφέα της Εκκλησίας σε Πατέρα και Διδάσκαλο.

Η προσφορά ή και η συμβολή των Πατέρων είναι και χαρακτηρίζεται ως έλλαμψη, ως αποτέλεσμα δηλ. φωτισμού του αγίου Πνεύματος (Γρηγόριος Θεολ., PG 36, 172AB). Κατά τον Μέγα Αθανάσιο μάλιστα ο Θεός «απεκάλυψε» σε ωρισμένους πιστούς - θεολόγους ό,τι δε μπορούν να κατανοήσουν άλλοι, γι' αυτό και προτρέπει να καταφεύγωμε στους έχοντες περισσότερο απ' όσο οι πολλοί την αποκάλυψη της αληθείας (Περί συνόδων 40, 3).

Στο Β' Θεολογικό του Λόγο (§ α), που αποτελεί θαυμάσια εισαγωγή στο λειτούργημα της θεολογίας, ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός προσγράφει στο άγιο Πνεύμα το ρόλο του «εμπνείν» και στο Μ-Α Λόγο του εις την Πεντηκοστή παρακαλεί: «παρέστω μοι το Πνεύμα και διδώτω λόγον» (PG 36, 436) σχετικά με το τι είναι το ίδιο το άγιο Πνεύμα. Πίστευε δηλ. ότι δε μπορούσε να θεολογήσει χωρίς να έχη στο ιερό τούτο έργο επίκουρο κατά τρόπο συγκεκριμένο το άγ. Πνεύμα. Εκείνος που θεολογεί με τις προϋποθέσεις αυτές δεν πρόκειται βέβαια να λάβη εμπειρία της αληθείας στην απειρία της, δε θα γνωρίση «το πάν», την αλήθεια σ' ολόκληρο το βάθος και εύρος της, αλλά θα επιτύχη απλώς «πλέον», περισσότερο εκείνου πού πέτυχε «άλλος» στην Παράδοση της Εκκλησίας (Λόγος, Λ PG 36, 125BC). Ο θεολόγος δε αυτός, που πετυχαίνει στο χώρο της αληθείας «το πλέον», καλείται από το Γρηγόριο «άριστος» και είναι απόλυτα το ιερό πρόσωπο, το οποίο και η όλη Εκκλησία ονομάζει Πατέρα και Διδάσκαλο.

«Και ούτος άριστος ημίν θεολόγος, ουχ ος εύρε το παν -ουδέ γαρ δέχεται το παν ο δεσμός (=η κατάσταση του ανθρώπου)- αλλ' ος εάν

άλλου φαντασθή πλέον και πλεϊον εν εαυτώ συναγάγη το της αληθείας ίνδαλμα ή αποσκίασμα ό,τι και ονομάσωμεν» (Γρηγ. Θεολ., Λόγος Λ 17, PG 36, 125BC). Βλ. σχετικά Στυλ. Γ. Παπαδοπούλου, Γρηγόριος ο Θεολόγος και προϋποθέσεις πνευματολογίας αυτού, Αθήνα 1971, σσ. 133-141).

Σημειώσαμε ήδη ότι «ρο πλέον» τού «αρίστου» θεολόγου χαρακτηρίζει ο Γρηγόριος έλλαμψη, που του δόθηκε από το Θεό. Είναι πολύ ενδεικτικό ότι, αξιολογώντας ο ίδιος Πατήρ τη συμβολή του Αθανασίου στη διεύρυνση της αληθείας περί αγίου Πνεύματος, αποδίδει αυτή σε θεία έμπνευση που χαρίσθηκε τότε για πρώτη φορά στην Εκκλησία μέσω του Αθανασίου:

«Πρώτος και μόνος ή κομιδή συν ολίγοις αποτολμά την αλήθειαν σαφώς ουτωςί και διαρρήδην, των τριών μίαν θεότητα και ουσίαν εγγράφως ομολογήσας. Και ο τω πολλώ των πατέρων αριθμώ περί τον Υιόν εχαρίσθη πρότερον, τούτο περί του αγίου Πνεύματος αυτός εμπνευσθείς ύστερον και δώρον βασιλικόν όντως και μεγαλοπρεπές τω βασιλεί προσηνεγκών, έγγραφον την ευσέβειαν κατά της αγράφου καινοτομίας» (Λόγος KA 33, PG 35, 1121C, 1124A).

γ) Η προσφορά του Πατρ. και Διδ. είναι διεύρυνση και όχι βελτίωση της γνώσεως.

Σε όλη τη μακρά πορεία της Εκκλησίας ο Πατήρ και Διδ. προσφέρει πάντα με το φωτισμό του αγ. Πνεύματος κάτι περισσότερο στη φανέρωση της αληθείας. Με βάση τη Γραφή και τις κατά καιρούς προσθήκες (τα «πλέον») των Πατέρων έχομε τον πυρήνα της θεολογίας, που παίρνει τις μορφές της ύστερα από πολλές διεργασίες και προσπάθειες προς έκφραση της αληθείας μέσω των ιστορικών-φιλοσοφικών σχημάτων.

Ο πυρήνας αυτός της θεολογίας, που με τις συμβολές των Πατέρων διευρύνεται και αυξάνεται, σημαίνει άραγε βελτίωση και ωρίμανση του αρχικού πυρήνα της αποκαλύψεως, ή κάτι άλλο; Οι Πατέρες δηλαδή βελτιώνουν ό,τι παρέλαβαν από τον Κύριο, τους Αποστόλους και τους προγενέστερους Πατέρες; Όχι βέβαια. Ό,τι υπάρχει ως αλήθεια στην Εκκλησία είναι γνήσιο και αληθινό, δεν επιδέχεται αναθεώρηση και βελτίωση. Και τούτο γιατί κάθε αποκεκαλυμμένη διδασκαλία είναι έργο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου, η οποία συντελείται αυθεντικά σε όλες τις εποχές, από τον Α' αιώνα μέχρι σήμερα. Αν η θεολογική προσφορά είναι βελτίωση, θα πρέπει ν' αμφιβάλλωμε για την εγκυρότητα του έργου της Εκκλησίας κάθε εποχής που προηγείται μιας συγκε-

κριμένης πατερικής προσφοράς, κάτι που αποτελεί πραγματική άρνηση της ίδιας της Εκκλησίας.

Η συμβολή του Διδασκάλου της Εκκλησίας είναι προσθήκη εμπειρίας (και άρα γνώσεως) της αληθείας. Η Εκκλησία δηλαδή, προκόπτοντας μέσω του Διδασκάλου της στη χαρισματική γνώση της αληθείας, έχει και ζή κάποτε κάποτε το φαινόμενο της αυξήσεως όχι της αληθείας, αλλά της εμπειρίας της αληθείας. Η ίδια η αλήθεια ούτε αυξάνει ούτε μικραίνει, διότι είναι ταυτόσημη με τη θεία πραγματικότητα. Εκείνο που μόνο μπορεί να συμβή είναι να ικανωθή ο άνθρωπος για ευρύτερη εμπειρία της αληθείας. Με τον τρόπο αυτό έχουμε, ανάλογα με τα δημιουργούμενα προβλήματα κατά καιρούς, «συμπλήρωση» της εμπειρίας μας από την αλήθεια. Στη συνήθη όμως θεολογική ορολογία αλήθεια ονομάζομε και τη θεία πραγματικότητα καθεαυτή και την εμπειρία της ή τη γνώση της. Τούτο προκαλεί σύγχυση και παρεξηγήσεις. Εμείς θέλομε να κάνωμε σαφές ότι στους Πατέρες, που πραγματικά αυξάνουν τη διδασκαλία-Παράδοση της Εκκλησίας, έχουμε μόνο προσθήκη εμπειρίας και γνώσεως της αληθείας, σύμφωνα και με όσα σχετικά εξήγησε ο Μ. Βασίλειος, αντιμετωπίζοντας την ίδια παρεξήγηση:

Στην Εκκλησία δεν πρέπει να προσθέτωμε αλήθειες, αλλ' ούτε και δόγματα «εκτός του εκ προκοπής τινα αύξησιν επιθεωρείσθαι τοις λεγομένοις, όπερ ουχι μεταβολή έστιν εκ του χείρονος προς το βέλτιον, αλλά συμπλήρωσις του λείποντος κατά την προσθήκην της γνώσεως » (Μ. Βασιλείου, Επιστολή 223,5 Προς Ευστάθιον ΡG 32, 829B).

Κάθε διδασκαλία επομένως ή προτεινόμενο δόγμα που δεν αποτελεί «προκοπή γνώσεως» της αληθείας είναι κακοδοξία.

Τέλος, χρειάζεται να εξηγήσωμε ιδιαίτερα ολιγάριθμες περιπτώσεις, στις οποίες η θεολογική συμβολή των Πατέρων, μολονότι δεν είναι ξένα προς τη Γραφή, δεν φαίνεται ν' αποτελή καθαρά συνέχειά της, έκτασή της ή διεύρυνσή της. Πρόκειται π.χ. για τον Κανόνα της Γραφής ή για την αλήθεια του Αειπαρθένου της Θεοτόκου ή για την τιμή των Αγίων ή και την τιμή των ιερών Εικόνων. Τα θέματα αυτά αντιμετωπίζει ορθά μόνο αυτός που ζη τη γνήσια Παράδοση από τη Γραφή μέχρι την προσφορά των Πατέρων. Το γεγονός ότι δε συνδέονται στενότερα με τη Γραφή, όπως π.χ. η αλήθεια του «ομοουσίου», αυτό δεν κάνει την προσφορά των Πατέρων στα θέματα αυτά λιγώτερο γνήσια κι έγκυρη. Άλλωστε οι παραπάνω αλήθειες που αποτελούν πίστη της Εκκλησίας υπογραμμίζουν την ιδιαιτερότητα των Πατέρων έναντι της Γραφής και

τον χαρακτήρα της ορθοδόξου θεολογίας. Ενώπιόν μας έχουμε πορεία, της οποίας το τέλος θα συμπέση με το τέλος της ιστορίας.

δ) Η είσοδος εις το «απόθετον κάλλος», δηλ. εις το «πλέον» της αληθείας.

Η συμβολή των Πατέρων και Διδ. στην εμπειρία και γνώση της αληθείας δεν είναι γεγονός αυτόνομο και ανεξάρτητο, αλλά συνέχεια και διεύρυνση μιας πραγματικότητας. Η πραγματικότητα αυτή παρέχεται στη Γραφή. Γι' αυτό και ό,τι δημιουργείται στη ζωή της Εκκλησίας συνδέεται άρρηκτα με την αλήθεια που είναι διατυπωμένη στη Γραφή. Οι Πατέρες κατά συνέπεια θεολόγησαν έχοντας θεμέλιο τη Γραφή. Το μέγιστο μέρος του σπουδαίου έργου τους αφορούσε τις όψεις της αληθείας που απαντούν στη Γραφή. Και τούτο διότι στη συνείδηση των Πατέρων η Γραφή αποτελούσε το θεόπνευστο βιβλίο που εξέφραζε τη γνήσια και μοναδική πραγματικότητα (αλήθεια). Έβλεπαν τη Γραφή σαν έκφραση και διατύπωση της αληθείας και όχι την ίδια την αλήθεια, που φυσικά, δε χωρεί καθεαυτή σε κανένα βιβλίο και σε κανένα σχήμα. Είχαν συνείδηση του γεγονότος ότι το κείμενο της Γραφής ως έκφραση και σχήμα είναι είδος συμβόλων, που χρησιμοποιούνται συμβατικά και με συνεννόηση των ενδιαφερομένων, για να εκφράσουν θεμελιώδεις σωτήριες όψεις της θείας αληθείας. Η διαδικασία υπενθυμίζει αυτό που συμβαίνει στη μουσική και μάλιστα στη βυζαντινή, η οποία λέγεται και παρασημαντική. Στη μουσική έχουμε τα σημάδια ή σημεία, με τα οποία παριστάνομε ή δηλώνομε τους μουσικούς φθόγγους, όπως τους ακούμε. Τους φθόγγους δεν τους υποτάσσουν τα σημεία, μόνο προσπαθούν να υποδείξουν την ύπαρξή τους, το κάλλος τους, την ποιότητά τους. Ακόμη περισσότερο, τα σημεία δεν εξαντλούν τους φθόγγους. Το ευαίσθητο και ασκημένο αυτί μπαίνει βαθύτερα και ευρύτερα στους μουσικούς φθόγγους απ' όσο το μη καλλιεργημένο.

Χρειάστηκε η σύντομη αυτή εισαγωγή, διότι οι Πατέρες ομιλούν συνεχώς για την είσοδο στο «κεκρυμμένον» ή «απόθετον κάλλος» που υπάρχει πίσω, κάτω ή πέρα από το γράμμα της Γραφής. Αναφέρονται δε σ'αυτό, διότι η θεολογική συμβολή τους πρέπει να είναι και να φαίνεται άρρηκτα συνδεδεμένη με την αλήθεια της Γραφής. Το νέο που φέρνουν είναι βέβαια νέο ως προς την έκφραση της Γραφής, αλλά συνιστά μόνον έκφραση άλλων όψεων της αληθείας, οι οποίες κρύπτονται και υπάρχουν κάτω από το γράμμα της Γραφής. Τονίζοντας οι Πατέρες τη σχέση

αυτή δημιουργούσαν κι ένα κριτήριο για τη γνησιότητα ή μη της θεολογ. συμβολής των θεολόγων της Εκκλησίας. Εάν δηλαδή το νέο που προσέφεραν κατά καιρούς σαν έκφραση του κρυμμένου κάλλους της αληθείας, των αφανέρωτων όψεων της, ήταν ομόλογο και σύμφωνο και φυσική συνέχεια εκείνων των όψεων που είχαν ήδη εκφρασθή με το γράμμα της Γραφής, τότε το νέο αυτό ήταν γνήσιο, ήταν αποτέλεσμα πραγματικού φωτισμού, κάτι που έπρεπε να γίνη (όπως και γινόταν) φρόνημα, πίστη, Παράδοση της Εκκλησίας.

Τη διαδικασία της εισόδου στο βάθος του γράμματος ή στο απόθετο κάλλος της αληθείας ακολουθούσαν μόνο οι Πατέρες, γι' αυτό μόνο το έργο τους είναι γνήσια αύξηση και διεύρυνση αυτού που έχουμε στη Γραφή. Τουναντίον οι κακόδοξοι και οι αιρετικοί ακολουθούσαν άλλη τακτική: Έδειχναν φανατική προσκόλληση στο γράμμα της Γραφής και απέρριπταν κάθε τι που δεν υπήρχε στο γράμμα. Ή κατασκεύαζαν αντιλήψεις που δεν ήσαν ομόλογες και σύμφωνες προς ό,τι σαφώς εξέφραζε η Γραφή. Ισχυρίζονταν πολλές φορές, για να δικαιολογήσουν τη μη γνήσια θεολογική συμβολή τους, πως κατείχαν δίγραφες, αποστολικές δήθεν, παραδόσεις.

Το έργο της εισόδου στο απόθετο κάλλος, δηλ. στην άπειρη πραγματικότητα της αληθείας, είναι κατ' εξοχήν επίτευγμα των Πατέρων και Διδ. και είναι ακριβώς εκείνο που κάνει ένα θεολόγο Πατέρα και Διδ., ενώ χαρακτηρίζεται συγχρόνως το ιερό τούτο έργο και αποκάλυψη ή φανέρωση ή φωτισμός. Τα σχετικά με το θέμα κείμενα είναι άπειρα:

«Μη τοίνυν απλώς παρατρέχωμεν τα εν ταις θείαις Γραφαίς κείμενα, μηδέ εξ επιπολής τοις λεγομένοις προσέχομεν, αλλ' εις το βάθος εαυτούς καθέντες και τον εναποκείμενον πλούτον καταμαθόντες δοξάσωμεν τον Κύριον» (Χρυσοστόμου, Εις την Γένεσιν ΞΒ 3, ΡG 54,535).

«Όσω αν τις επί πλέον τας Γραφάς επιέναι σπουδάζοι, τοσούτω μάλλον κατοπτεύειν δύναται τον εγκεκρυμμένον θησαυρόν και πολύν και άφατον τον πλούτον εντεύθεν καρπούται» (Χρυσ., Εις την Γένεσιν, Ομιλ. ΙΓ', ΡG 53,100Α).

Την ορθότητα όσων υποστήριζε ο Θεολόγος Γρηγόριος περί αγ. Πνεύματος αναγνώριζαν «όσοι μη ραθύμως μηδέ παρέργως ταις θείαις Γραφαίς εντυχόντες, αλλά διασχόντες το γράμμα και είσωπαρακύψαντες, το απόθετον κάλλος ιδειν ηξιώθησαν και τω φωτισμώ της γνώσεως κατηυγάσθησαν» (Λόγος ΛΙ2Ι, ΡG 36, 156 CD).

Εξηγώντας ο ίδιος Πατήρ τον τρόπο με τον οποίο θεολογούσε κι ερμήνευε τη Γραφή ο φίλος του Μ. Βασίλειος, λέγει: «Όταν ταις άλλαις

εξηγήσεσιν, ας τοις μικρά βλέπουσιν αναπτύσσει, τρισσώς εν ταις στερραίς εαυτού πλαξί της καρδίας απογραψάμενος, πείθομαι μη μέχρι του γράμματος ίστασθαι, μηδέ βλέπειν τα άνω μόνον, αλλά και περαιτέρω διαβαίνειν και εις βάθος έτι χωρείν εκ βάθους άβυσσον άβύσσω προσκαλούμενος και φωτί φως ευρίσκων, μέχρις αν φθάση προς το ακρότατον» (Λόγος ΜΓ, ΡG 36, 585Α).

«Την χάριν δεδεγμένος του Πνεύματος, το ευτελές του νομικού διείλες ένδυμα γράμματος και κρυπτόμενον κάλλος ημίν των εννοιών απεκάλυψας » (εις Γρηγόριον Νύσσης, Ωδή δ' 10ης Ιανουαρ.).

«Εν τω Σιναίω ακρωτηρίω πάλαι γνόφον εισδύς, Νόμον είλε, μάκαρ Κύριλλε, ο Μωσής, αναιρούντα τον του γράμματος, συ δε ανέπτυξας το κεκρυμμένον κάλλος του Πνεύματος» Ποίημα Ιωάννου Δαμασκηνού εις Κύριλλον Αλεξανδρείας, Ωδή ζ' 18ης Ιανουαρ.).

Παράδειγμα εκφράσεως αποθέτου κάλλους, όψεων δηλ. της αληθείας πέρα από τη διατύπωση της Γραφής, είναι ότι το άγιο Πνεύμα είναι Θεός και ομοούσιο προς τον Πατέρα. Κύριος εκφραστής της θεολογίας αυτής υπήρξε ο Θεολόγος Γρηγόριος, που στηρίχθηκε και σε ό,τι σχετικά είχε προσφέρει ο Μ. Αθανάσιος. Η Γραφή δεν αναφέρει ότι το αγ. Πνεύμα είναι ομοούσιο προς τον Πατέρα, ότι έχει την ίδια φύση με τον Πατέρα. Εν τούτοις η αλήθεια του ομοουσίου του Πνεύματος είναι σύμφωνη και ομόλογη με ό,τι περί αυτού λέγεται στη Γραφή. Τούτο πείθει ότι το ομοούσιο εδώ είναι γνήσια έκφραση όψεως της αληθείας που δε σημειώνεται στη Γραφή, η οποία όμως δηλώνει γενικά την αλήθεια Πνεύμα. Στην αλήθεια περί της θεότητας του Πνεύματος έφθασε ο ιερός Πατήρ με την ευρεία του γνώση της Γραφής, αλλά και με την έλλαμψη του Πνεύματος. Διότι ο άνθρωπος μόνο διά του Θεου γνωρίζει τα του Θεού (Γρηγ. Θεολ., Λόγος ΜΓ 65, ΡG 36, 584ΑΒ), διότι του είναι απαραίτητη η εξαιρετική χάρη του να «διασκέπτεται» με το άγιο Πνεύμα περί του τι είναι το άγιο Πνεύμα (αυτόθι).

Η είσοδος του Πατρός και Διδασκάλου στο «απόθετον κάλλος» της αληθείας είναι πράξη που δεν αναλύεται λογικά. Συντελείται με προϋποθέσεις και κανόνες που δεν ελέγχονται από τη λογική λειτουργία του ανθρώπου, μολονότι ολόκληρο το πνευματικό γεγονός της θείας γνώσεως και κατά συνέπεια και της θεολογίας έχουν αναντίρρητα δική τους εσωτερική «λογική», συνέπεια και αρμονία. Η ευρύτερη όμως γνώση της αληθείας δεν γίνεται με την απουσία, ερήμην, των πνευματικών γενικώς δυνάμεων του ανθρώπου. Λέγοντας φωτισμό του Πνεύματος, εννοούμε ότι με τη δύναμη του αγ.Πνεύματος η διάνοια του ανθρώπου ευρύνεται,

συλλαμβάνει ή μάλλον δέχεται περισσότερα απ' ό,τι μπορούσε να δεχθή προηγουμένως, αναγνωρίζει ως όντα και παρακολουθεί γεγονότα που άλλοτε δεν αναγνώριζε ούτε καν την ύπαρξή τους. Ο Μάξιμος Ομολογητής θέλει το πολυσήμαντο κέντρο του ανθρώπου, την καρδιά, τόπο όπου δημιουργείται η αίσθηση της αληθείας.

Πατέρες και υμνογράφοι τονίζουν πάντοτε ότι ο νους, όταν θεολογή και ειδικώτερα τη στιγμή που συντελείται η αύξηση της γνώσεως, γίνεται «διαφανής», «διορατικός», λεπτύνεται, οξύνεται και αποβαίνει έτσι δέκτης (στο μέτρο της μετοχής του) της αληθείας με θαυμασμό και κατάφαση γι' αυτή. Η έκφραση και η σχετική ανάλυση της παραπάνω πνευματικής πράξεως, που δημιουργεί πλέον τη θεολογία, συνιστά ξεχωριστό πρόβλημα, στο οποίο θα επανέλθωμε.

«Ου γαρ έστιν ενταύθα (=στα κρυμμένα της Γραφής νοήματα) άτακτος φορά, αλλά Πνεύματος χάρις καταυγάζουσα ημών την διάνοιαν και την εύρεσιν των ζητουμένων... παρεχομένη» (Χρυσοστόμου, Εις την Γένεσιν ΙΔ 1, ΡG 53, 106BC).

«Η τελεία του Πνεύματος έλλαμψις ουχ οίον νοημάτων μόνον εστίν αποκάλυψις, αλλ' υποστατικού φωτός εν ταις ψυχαις βεβαία και διηνεκής έλλαμψις. Το γαρ ο Θεός ο ειπών εκ σκότους φως λάμψαι, ος έλαμψεν εν ταις καρδίαις ημών (Β' Κορινθ. δ' 6) τούτο παρίστησι. Και τω μακαρίω δε Παύλω, το λάμψαν εν τη οδώ φως (Πράξ. θ' 3), δι' ου και εις τρίτον ουρανόν ήρται και μυστηρίων αλαλήτων ακουστής εγένετο (Β' Κορινθ. ιβ' 2-4), ου νοημάτων τις και γνώσεως ην φωτιαμός, αλλά δυνάμεως του αγαθού Πνεύματος καθ' υπόστασιν εν τη ψυχη έλλαμψις . . . δι' ου πάσα τε γνώσις αποκαλύπτεται και θεός προς την αλήθειαν τη αξία και φιλουμένη ψυχή γνωρίζεται» (Αποδιδόμενος στο Μακάριο Αιγύπτου, Λόγος περί Ελευθερίας, ΡG 34, 956D-957B).

«Πνεύμα δε σοφίας εστίν η προς την αιτίαν των εν ταις εντολαίς πνευματικωτέρων λόγων ανάληψις τε και ένωσις, καθ' ην αγνώστως τους εν Θεώ κατά το θεμιτόν ανθρώπους απλους μούμενοι των όντων λόγους, ως έκ τινος βλαστανούσης πηγής της καρδιάς, την εν τοις όλοις αλήθειαν ποικίλως τοις άλλοις ανθρώποις προσφέρομεν» (Μαξίμου Ομολογητού, Προς Θαλάσσιον 54, ΡG 90, 251B).

«Διαφανές γαρ τον σον νουν ώσπερ έσοπτρον εργασάμενος, το τρισσόν της θεότητος, Πάτερ, φως και αμέριστον εδέξω λαμπρότητα και την ακτίνα πλουσίως την ενιαίαν εχώρησας, ην νυν εκδυσώπει, ταις ψυχαίς ημών δοθήναι...» (Προσόμοιον εις Γρηγόριον Θεολόγον του Μ. Εσπερινού της 25ης Ιαν.).

«Ο ανελθών εις ουρανούς... και συγκαθίσας τω Πατρί δεξιόθεν... Πνεύμα δε το άγιον τοις σοφοίς μαθηταίς σον πέμψειν υποσχόμενος και ημών καταυγάσας τας διανοίας δίδων φωτισμόν» (Κάθισμα γ' Ωδής Κυριακής Πατέρων).

5. ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ, ΓΝΗΣΙΟΤΗΣ ΚΑΙ ΚΥΡΟΣ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ.

Η Εκκλησία δέχθηκε την παρουσία των Πατέρων στους κόλπους της κι έζησε με τη διδαχή και το φρόνημά τους, το οποίο θεώρησε πάντοτε γνήσιο και ορθόδοξο. Στη συνείδησή της οι Πατέρες και Διδ. ήσαν η συνέχεια και η προέκταση των Αποστόλων. Οι δώδεκα Απόστολοι παρέδωσαν την προσωπική τους διακονία, που ήταν το να διδάσκουν, στους Πατέρες (Ειρηναίου, Έλεγχος Γ3, 1). Το άγιο Πνεύμα, που φωτίζει τους Αποστόλους, φωτίζει και τους Πατέρες:

«Όλη εν σοι (=Μ. Αθανάσιε) πνεύσασα η ζωηφόρος πνοή, η εξ ύψους πριν επιφοιτήσασα θεοπρεπώς, πνεύματος Χριστού, εν τω υπερώω και μαθηταίς εμφορήσασα, απόστολον δεικνύει τρισκαιδέκατον, πάτερ» (Ωδή δ' 18ης ' Ιαν.).

Στην Ομολογία του Δοσιθέου λέγεται όχι μόνον ότι διά των Πατέρων διδάσκει το άγιο Πνεύμα, αλλά και ότι η διδασκαλία αυτή επαναλαμβάνεται όπως και στα χρόνια των Αποστόλων:

«Ως γαρ η πάσα Γραφή έστι τε και λέγεται λόγος του αγίου Πνεύματος, ουχ ότι αμέσως υπ' αυτόν ελαλήθη, αλλ' ότι υπ' αυτού διά των Αποστόλων και Προφητών, ούτω και η Εκκλησία διδάσκεται μεν υπό του ζωαρχικού Πνεύματος, αλλά διά μέσου των αγίων Πατέρων και Διδασκάλων... «(Δοσιθέου, Ομολογία ιβ', Καρμίρη, ΙΙ, 755).

Αφού οι Πατέρες αποτελούσαν τη συνέχεια των Αποστόλων, επόμενο είναι να θεωρήται το έργο τους ορθόδοξο, γνήσιο και άρα εξαιρετικά σεβαστό από το πλήρωμα της Εκκλησίας. Η διδασκαλία των Πατέρων είναι «απλανής», χωρίς πλάνη (Όρος Δ' οικ. Συνόδου), διότι οι ίδιοι υπήρξαν «θεόκριτοι» (Πενθέκτη οικ. Σύνοδος) και «θεόπνευστοι» (ΣΤ' οικ. Σύνοδος). Αυτά όλα δεν αντιπροσώπευαν επιφανειακό ενθουσιασμό ή σεβασμό χωρίς προϋποθέσεις. Εξέφραζαν την απόλυτη εμπιστοσύνη της Εκκλησίας στη θεολογική προσφορά των Πατέρων, στην ορθοδοξία και τη γνησιότητά τους. Τούτο αποδεικνύουν αποφάσεις οικουμενικών Συνόδων, που στην κυριολεξία περιβάλλουν με το κύρος τους τη διδασκαλία των Πατέρων, διακρίνοντάς την μάλιστα από τη Γραφή:

«Τούτων τοίνυν ούτως ομολογηθέντων, α και παρελάβομεν εκ της θείας Γραφής και των αγίων Πατέρων διδασκαλίας» (Απόφασις Ε' Οικουμ. Συνόδου ιδ', Καρμίρη, Ι, 197).

«... ως άνωθεν εκ τε των θείων Γραφών, εκ τε της Παραδόσεως των αγίων Πατέρων παρειληφότες εσχήκαμεν...» (Έκθεσις Διαλλαγών Γ' οικουμ. Συνόδου, Καρμίρη, Ι, 154).

«Ούτω γαρ κρατύνεται η των αγίων Πατέρων ημών διδασκαλία, ήτουν Παράδοσις της καθολικής Εκκλησίας» (Ζ' οικουμ. Σύνοδος, Καρμίρη, Ι, 240).

«Επόμενοι τε ταις αγίαις και οικουμενικαίς πέντε Συνόδοις και τοις αγίοις και εγκρίτοις Πατράσι, δύο φυσικάς θελήσεις... δύο φυσικάς ενεργείας αδιαιρέτως... ασυγχύτως κατά την των αγίων Πατέρων διδασκαλίαν» (ΣΤ' οικ. Σύνοδος, Καρμίρη, Ι, 223).

Η διδασκαλία των Πατέρων ορθότατα ταυτίζεται με την Παράδοση της Εκκλησίας, με την πίστη και το φρόνημά της, με ό,τι δηλαδή έχει λάβει από το Θεό και το κρατεί αναλλοίωτο, αμετάβλητο κι ανόθευτο, όπως κρατά και τη Γραφή.

Τα δύο αυτά, Γραφή και Παράδοση, αποτελούν την ενιαία πορεία της θεολογίας, την έκφραση της θείας αληθείας, η οποία σώζει τον άνθρωπο στην Εκκλησία. Διακρίνονται ως φάσεις της οικονομίας προς φανέρωση της αληθείας, αλλά δε χωρίζονται. Η Παράδοση είναι η συνέχεια, η διεύρυνση και η αύξηση της Γραφής. Η Γραφή αποτελεί το σταθερό και μοναδικό θεμέλιο, χωρίς το οποίο τίποτε δεν μπορεί νά σταθή και να δημιουργηθή. Μιλώντας εδώ για Παράδοση εννοούμε τη διδασκαλία και τη θεολογική προσφορά των Πατέρων. Γενικότερα όμως η Παράδοση δεν αρχίζει με τους Πατέρες, αλλά με το έργο του Κυρίου και των Αποστόλων. Η Εκκλησία δηλαδή είχε το κατ' αρχήν την Παράδοσή της, στους κόλπους της οποίας γεννήθηκε η Γραφή, που συνιστά το γραπτό μέρος της πρωτοχριστιανικής Παραδόσεως, η οποία, παρά τη δημιουργία της Γραφής, συνεχίσθηκε και αυξήθηκε με την εκάστοτε συμβολή των Πατέρων.

Στο σημείο τούτο πρέπει να εξετάσωμε και το πρόβλημα της μερικής ή γενικής αποδοχής της διδασκαλίας ενός Πατρός και Διδ. Αποδίδομε ορθοδοξία και κύρος σε ολόκληρο το έργο ενός Πατρός, σε όλες τις γνώμες του; Κάθε τι που γράφει ένας Πατήρ ανήκει οπωσδήποτε στην Παράδοση της Εκκλησίας; Σφάλλουν οι Πατέρες και πώς διαπιστώνεται το σφάλμα τους; Το πλέγμα τούτο προβλημάτων γίνεται ακόμη οξύτερο, επειδή στην Εκκλησία οι Πατέρες συνεχίζουν το έργο των

Αποστόλων με φωτισμό του Πνεύματος. Τούτο μάλιστα έχει σαν αποτέλεσμα τη σύγκριση του λειτουργήματος των Αποστόλων προς το λειτουργήμα των Πατέρων, των οποίων το έργο κατά κανόνα δεν κατανοείται στο αληθινό του βάθος.

Αρχίζομε από δύο εύκολες διαπιστώσεις που αποτελούν είδος οροσήμων, εντός των οποίων κινείται η πατερική θεολογική προσφορά. α. Οι Πατέρες θεολόγησαν με το φωτισμό του Πνεύματος και τα επιστημονικά, εφόδια. β. Οι Πατέρες έσφαλαν σε ωρισμένες περιπτώσεις. Το γεγονός του φωτισμού φαίνεται από το ότι διδασκαλίες τους υιοθετήθηκαν, επειδή θεωρήθηκαν σύμφωνες και ομόλογες προς τη Γραφή, κυρώθηκαν από οικουμενικές Συνόδους κι έγιναν Παράδοση της Εκκλησίας. Παράδοση δε και φρόνημα στην Εκκλησία γίνεται μόνον ό,τι αποτελεί γνήσια φανέρωση της θείας αληθείας. Το γεγονός του σφάλματος των Πατέρων φαίνεται από το ότι διδασκαλίες τους δεν υιοθετήθηκαν από την Εκκλησία, λησμονήθηκαν, παραμερίσθηκαν, απορρίφθηκαν. Παράδειγμα οι χιλιαστικές αντιλήψεις του Ειρηναίου, όσα είπε για την ταυτότητα στο Θεό ουσίας και υποστάσεως ο Μ. Αθανάσιος ή και η αντίληψη περί αποκαταστάσεως των πάντων του Γρηγορίου Νύσσης και πλήθος άλλων περιπτώσεων μικρής ή μεγάλης σημασίας. Η απόλυτα ρεαλιστική αυτή θεώρηση του προσώπου του Πατρός, που και φωτίζεται στο έργο του από το άγιο Πνεύμα και δύναται να σφάλει στην άσκηση του έργου του, δεν είναι μεταγενέστερη ερμηνεία και θεωρία, αλλά βέβαιη συνείδηση της Εκκλησίας. Τη συνείδηση αυτή μάλιστα εκφράζει κι εξηγεί ένας επίσης Πατήρ και Διδ., ο ιερός Φώτιος (+ 891). Το σφάλμα οφείλεται κατ' αυτόν στους εξής λόγους: Στήν «άγνοια», στο ότι «ανθρώπινον» η πλάνη. Προσθέτει όμως ο Φώτιος ότι πλανήθηκαν οι Πατέρες για θέματα που δεν υπήρχε «ζήτησις», που δε ζητήθηκε η γνώμη τους. Η παρατήρηση του Φωτίου έχει τεράστια σημασία. Οι Πατέρες σε κάποιες περιπτώσεις πλανήθηκαν, μα δε θα συνέβαινε τούτο, αν επρόκειτο για πρόβλημα καίριο της εποχής, αν το θέμα ήταν εκείνο που προκαλούσε την κρίση της εποχής, αν οι πιστοί των χρόνων εκείνων συνέδεαν την απάντηση στο θέμα με τη σωτηρία τους; αν «παρακαλούσαν» για την απάντηση. Κάτω από τις τελευταίες προϋποθέσεις δηλαδή, το άγιο Πνεύμα, διακονία του οποίου είναι η σωτηρία του ανθρώπου, θα φώτιζε το Διδάσκαλο της Εκκλησίας να φανερώσει γνήσια την αλήθεια κι όχι εσφαλμένα.

Από το σφάλμα του Πατρός δεν ξενίζεται η Εκκλησία. Και το σπουδαιότερο, δεν περιφρονεί αυτόν που πλανήθηκε, διότι γνωρίζει καλά

πως ένα Πατέρα δεν τον κάνει λιγώτερο Πατέρα η κάποια πλάνη του. Το μόνο που προσέχει είναι να μη τον ακολουθή στην πλάνη. Κλασικό παράδειγμα η στάση των Καππαδοκών Πατέρων έναντι του Αθανασίου. Οι πρώτοι δεν ακολούθησαν τον δεύτερο σε ό,τι είπε περί ταυτότητας ουσίας και υποστάσεως, αλλά τον τιμούσαν για την υπόλοιπη προσφορά του ως το μεγαλύτερο δάσκαλό τους, ως θεόπνευστο άνδρα. Το κείμενο του Φωτίου είναι τόσο σημαντικό, που το παραθέτομε:

«Πόσαι δε περιστάσεις πραγμάτων πολλούς (=πατέρες) εξεβιάζοντο τα μεν παραφθέγγασθαι, τα δε προς οικονομίαν ειπείν, τα δε και των απειθούντων επαναστάντων, τα δε και αγνοία, οία δη περιολισθήσαι ανθρώπινον... Ει δε παρεφθέξαντο μεν ή διά τινα αιτίαν νυν αγνοουμένην ημίν της ευθύτητος εξετράπησαν, ουδεμία δε ζήτησις αυτοίς προσενηνεκται, ουδ' εις μάθησιν της αληθείας ουδείς αυτούς παρεκάλεσε, πατέρας μεν ουδέν έλαττον αυτούς, ει και μη τούτο είπον, επιγραφόμεθα... τοις λόγοις τούτων, εν οις παρηνέχθησαν, ουκ εψόμεθα» (Φωτίου, Επιστολή Ε', Προς τον Ακυληΐας Ιωάννην ί, εις Ι. Βαλέττα, Φωτίου Επιστολαί, Λονδίνο 1864, σ. 196).

Αναγκαίο είναι ακόμη να διευκρινίσωμε ότι το θεολογικό φάσμα ενός Πατρός είναι συχνά πολύ μεγάλο και κάποτε μοιάζει απέραντο. Τα θέματα δηλ. που τον απασχόλησαν ή για τα οποία είπε κάτι ήσαν πολύ-άριθμα. Το μέγιστο δε μέρος του έργου ενός Πατρός, ακριβώς διότι είναι πατερικό, οφείλεται στην Παράδοση, βρίσκεται ήδη στην Παράδοση, από την οποία ο εκάστοτε Πατήρ το παίρνει με μικρή ή μεγάλη προσαρμογή στη γλώσσα και στο πνευματικό κλίμα της εποχής του, στην προβληματολογία που τον πιέζει και στην ιδιοσυγκρασία του. Ο Πατήρ λοιπόν είναι γνήσιος φορέας της όλης Παραδόσεως της Εκκλησίας με τρόπο όχι στατικό αλλά δυναμικό. Αποτελεί και τούτο όρο απαραίτητο για να διακριθή ένας εκκλ. συγγραφέας σε Πατέρα και Διδάσκαλο.

Ο Πατήρ και Διδ. πραγματοποιεί μόνο σε ένα ή σε ελάχιστα θέματα τη μεγάλη του συμβολή, που τον διακρίνει από τους σύγχρονούς του. Το θέμα τούτο γίνεται κεντρικό πρόβλημα της σκέψεώς του, της αναζητήσεώς του, της προσευχής του. Τα ίχνη δε του θέματος αυτού και της προσπαθείας για την αντιμετώπισή του υπάρχουν σε όλα τα κείμενα του ιερού συγγραφέα και όταν ακόμη μόνο λίγο σχετίζονται μ' αυτό. Παράδειγμα ο Αθανάσιος με το θέμα της ομοουσιότητας του Υιού προς τον Πατέρα, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας με το θέμα της σχέσεως των δύο φύσεων του Χριστού και ο Γρηγόριος Θεολόγος με το θέμα του αγίου Πνεύματος. Άλλωστε η ενασχόληση καθενός των Πατέρων με ένα κυρίως

θέμα σχετίζεται προς τη ζωή, τα προβλήματα και τις μεγάλες κρίσεις στους κόλπους της Εκκλησίας. Δεν υπήρξε και ούτε θα υπάρξει Πατήρ της Εκκλησίας που ασχολήθηκε κι έλυσε μεγάλο πρόβλημα, χωρίς αυτό να την αφορούσε άμεσα. Ο αληθινός Πατήρ συνδέεται άρρηκτα με μία μεγάλη πάντοτε κρίση της Εκκλησίας. Οι κρίσεις αυτές αφορούν απαραίτητα τη γνησιότητα της Εκκλησίας και άρα τη σωτηρία των πιστών. Οφείλονται δε στο γεγονός ότι, ενώ η Εκκλησία πορεύεται και ζη με την Παράδοσή της, κάποια μέλη της που προβληματίζονται στο χώρο της για την αλήθεια χάρη της σωτηρίας, διατυπώνουν νέες αντιλήψεις και γνώμες, οι οποίες όμως δεν αποτελούν γνήσια έκφραση της αληθείας, οι οποίες φαίνονται κάπως ύποπτες, αλλά τις οποίες η Εκκλησία δεν έχει και αυτομάτως την ετοιμότητα ν' απορρίψει. Από τη στιγμή αυτή αρχίζει στην Εκκλησία η αγωνία για την αλήθεια, στην οποία αφορά η νέα και ύποπτη αντίληψη που διατυπώθηκε.

Η αγωνία της Εκκλησίας, που εκφράζεται σε οδυνηρές θεολογικές συζητήσεις και διαμάχες, είναι συνέπεια όχι της μικρότητας και της αδυναμίας των θεολόγων, αλλά της ζωτικής κυριολεκτικά σημασίας του θέματος που συζητείται. Παράδειγμα η "Τριαδολογία" του Δ' αιώνα. Οι πιστοί έπρεπε να βεβαιωθούν περί της θεότητας του Υιού και του Πνεύματος, αφού, εάν ο Υιός δεν ήταν Θεός, δε θα μπορούσε να σώση τον άνθρωπο προσλαμβάνοντάς τον και αφού, εάν το Πνεύμα δεν ήταν Θεός, δε θα μπορούσε να πραγματοποιήσει την ένωση κάθε πιστού με το Χριστό, δε θα μπορούσε να θεώσει τον άνθρωπο. Έτσι γίνεται φανερό πόσο επείγουσα ήταν κάθε φορά η ανάγκη για λύση του προβλήματος. Λύση δε επί του προκειμένου σήμαινε ότι η αλήθεια Χριστός ή Πνεύμα έπρεπε να κατανοηθή «πληρέστερα» (Γ. Φλωρόφσκυ, εις "Πανηφυρικός Τόμος ... Γρηγορίου Παλαμά, Θεσσαλον. 1960, σ. 241), δηλαδή για να δοθή απάντηση έπρεπε κάποιος ή κάποιοι να αποκτήσουν πληρέστερη κι ευρύτερη εμπειρία των αληθειών αυτών. Η έκφραση εν συνεχεία της πληρέστερης αυτής εμπειρίας αποτελούσε και την απάντηση στο πρόβλημα, τη λύση του. Η γνησιότης της πληρέστερης εμπειρίας αποτέλούσε κι αυτή οξύ πρόβλημα στην Εκκλησία, που δεν αντιμετωπιζόταν παρά μόνο με τη θεολογία και το φωτισμό του Πνεύματος.

Όργανο για τη λύση της κρίσεως μέσω της εμπειρίας γινόταν ένας θεολόγος πάντοτε της Εκκλησίας, που αυτή του ακριβώς η διακονία τον έκανε Πατέρα και Διδ. ανεξάρτητα από το πόσοι του αναγνώριζαν ή όχι το πνευματικό αυτό αξίωμα. Τώρα μπορούμε να προσεγγίσωμε ακριβέστερα το πρόβλημα του πού έγκειται κυρίως ο φωτισμός ενός Πατρός.

Λέγομε κυρίως για να υπογραμμίσωμε ιδιαίτερα τη σχέση της πληρέστερης εμπειρίας και εκφράσεως προς το άγιο Πνεύμα. Διότι για τη διαδικασία αυτή απαιτήθηκε ιδιαίτερη καθοδήγηση, ιδιαίτερος φωτισμός του Πνεύματος, αφού στο θείο χώρο δεν εισέρχεται κανείς παρά μόνο με το Πνεύμα του Θεού. Για όλη την υπόλοιπη, την ορθή άλλωστε, θεολογία του κάθε Πατήρ δε χρειάσθηκε τον ιδιαίτερο φωτισμό. Του αρκούσε η χάρι του Πνεύματος που παρέχεται γενικά σε όλους δια των μυστηρίων και συγκρατεί την Εκκλησία. Άλλωστε, τονίσθηκε ήδη, ο Πατήρ δεν έγινε Πατήρ και Διδ. παρά μόνο για τη συγκεκριμένη του προσφορά στη συγκεκριμένη πάντα κρίση της Εκκλησίας (τα υπόλοιπα στο έργο του τα έλαβε, όπως ώφειλε, από την Παράδοση, στην οποία και με την οποία ζούσε). Η προσωπική αυτή προσφορά, υιοθετημένη από την Εκκλησία, αποτέλεσε νέο κρίκο στην αλυσίδα της Παραδόσεως κι έτσι στην περίπτωση κάθε Πατρός έχομε το φαινόμενο της αυξήσεως της Παραδόσεως που είναι αύξηση της ίδιας της Εκκλησίας.

6. ΔΙΑΔΟΧΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ.

Αν πρέπει να δώσωμε για λόγους πρακτικούς κεντρικά σημεία της εσώτατης θεολογικής πορείας του Πατρός και διδασκάλου, τότε θα μπορούσαμε να διακρίνωμε σ' αυτή τρεις κυρίως σταθμούς:

α. Πληρέστερη κι ευρύτερη εμπειρία της αληθείας. Ένας θεολόγος της Εκκλησίας, όντας ήδη φορέας της Παραδόσεως και διαθέτοντας τις αναγκαίες θεολογικές κι επιστημονικές προϋποθέσεις, αγωνίζεται να φθάση -να ζήσει, ορθότερα- την αλήθεια, με σκοπό την εξασφάλιση της σωτηρίας, που κινδυνεύει ένεκα συγκεκριμένης κρίσεως της Εκκλησίας. Το άγιο Πνεύμα, όταν κρίνη και όπως κρίνει, αίρει όσο πρέπει το πέπλο που εμποδίζει τον άνθρωπο να θεωρή την όλη αλήθεια κι έτσι ο θεολόγος αποκτά ευρύτερη εμπειρία της αληθείας, κατανοεί αυτή καλύτερα. Είναι τούτο το κρίσιμο και πρωταρχικό βήμα, γι' αυτό έχει θέση θεμελίου και απόλυτης προϋποθέσεως, χωρίς την οποία ούτε Πατέρες ούτε καν Παράδοση θα μπορή να δημιουργηθή στην Εκκλησία.

β. Έκφραση της εμπειρίας της αληθείας. Η πληρέστερη εμπειρία στην περίπτωση του Πατρός δωρήθηκε για να εκφρασθή και όχι να μείνη μόνο προσωπική· δωρήθηκε για να προσφερθή σ' ολόκληρη την Εκκλησία. Του γεγονότος τούτου έχουν συνείδηση οι Πατέρες και η προσπάθειά τους να εκφράσουν τις θείες εμπειρίες τους προσλαμβάνει χαρακτήρα μεγαλειώδους αγωνίσματος. Από το αγώνισμα τούτο

γεννάται το καίριο θεολογικό έργο κάθε Πατρός. Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι στο αγώνισμα τούτο μετέχουν ποικίλα στοιχεία, κόσμοι ολόκληροι, που πρέπει να πειθαρχήσουν, να διακονήσουν. Και πριν απ' όλα διακονεί η γλώσσα, που διακρίνεται στο γλωσσικό ιδίωμα και στο πνευματικό κλίμα της εποχής. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι Πατέρες δεν ήταν όργανο μόνο, αλλά και κλίμα ή περιεχόμενο. Αφού οι Πατέρες δηλαδή εξέφραζαν πνευματικές καταστάσεις και προβλήματα, επόμενο ήταν να χρησιμοποιούν τις ανάλογες λέξεις -όρους, που χρησιμοποιούσε ο τότε πνευματικός κόσμος. Οι λέξεις όμως αυτές ήσαν φορτισμένες με συγκεκριμένο περιεχόμενο, εξέφραζαν πεποιθήσεις και αντιλήψεις ενός κόσμου τελείως διαφορετικού προς το ήθος της Εκκλησίας. Κι ενώ οι Πατέρες δεν αγνοούσαν την κατάσταση αυτή, ώφειλαν να χρησιμοποιήσουν την υπάρχουσα γλώσσα, διότι αυτήν καταλάβαινε ο κόσμος στον οποίο απευθύνονταν. Κάθε άλλη γλώσσα θα ήταν ξένη. Έπρεπε λοιπόν οι Πατέρες να εκφράσουν στη γλώσσα της φιλοσοφίας, της επιστήμης, της τέχνης, των εθνικών θρησκειών και της ποιήσεως τη θεία τους εμπειρία, που συνιστούσε κάτι το όλως άλλο, κάτι το τελείως διάφορο. Το έργο ήταν κατ' εξοχήν δύσκολο. Οι Πατέρες είχαν στον τομέα τούτο εντυπωσιακή επιτυχία, ώστε να μιλάμε για μεγάλο επίτευγμα, για θαύμα στην πνευματική πορεία του ανθρώπου. Στο ερώτημα πώς πραγματοποίησαν την επιτυχία τους αυτή οι Πατέρες θα επανέλθωμε. Εδώ είναι αρκετό να σημειώσωμε ότι το μεγάλο μυστικό της επιτυχίας τους βρισκόταν εις το ότι γενικά διέκριναν ορθά ότι το πνευματικό περιεχόμενο των γλωσσικών όρων της εποχής τους ήταν τελείως διαφορετικό από τη θεία αλήθεια, που ήθελαν να εκφράσουν μέσω των όρων αυτών.

γ. Υποστήριξη κι επιβολή της αληθείας που εκφράζει. Το έργο του Πατρός δεν εξαντλείται με την έκφραση της εμπειρίας. Πρέπει ν' αναπτύξη τη θεολογική του θέση, που είναι έκφραση της θείας εμπειρίας, ώστε να μπορούν να την προσεγγίσουν όλα τα μέλη της Εκκλησίας. Πρέπει να εξηγηθή έτσι, ώστε να γίνη δεκτή, κατανοητή, σαν όψη της μιας κι ενιαίας αληθείας, την οποία φανερώνει η Γραφή. Είναι ανάγκη δηλαδή να την παρουσιάση ο Πατήρ στο πλαίσιο της μέχρι τότε θεολογίας, να δείξη πώς εναρμονίζεται προς τις ήδη εκφρασμένες όψεις της αληθείας. Αυτά όλα σημαίνουν την οργάνωση και πλαισίωση του καίριου θεολογικού έργου ενός Πατρός. Και τέτοιο έργο για να δημιουργηθή πρέπει ο συγγραφέας του να είναι διακεκριμένος θεολόγος, με κατάρτιση ευρεία και βαθεία, με τάλαντο συγγραφικό, με άριστη γνώση

της Γραφής και της θεολογίας της Εκκλησίας. Έτσι ο Πατήρ πράττει ό,τι σαν άνθρωπος μπορεί για την υιοθέτηση της θεολογικής του προσφοράς, η οποία μάλιστα πολλές φορές κυρώθηκε από οικουμενικές Συνόδους. Φυσικά και η αποδοχή σιγά-σιγά από την όλη Εκκλησία της θεολογίας του Πατρός δε νοείται χωρίς την επέμβαση της θείας χάριτος.

7. ΤΟ ΘΥΡΑΘΕΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΑΤΕΡΕΣ (ΔΟΜΗ, ΜΟΡΦΗ, ΑΛΗΘΕΙΑ).

Οι Πατέρες δεν έζησαν ούτε κι έδρασαν ερήμην του πνευματικού κλίματος της εποχής τους. Το έργο τους αποτελεί ως ένα βαθμό καθρέπτη των συγχρόνων τους φιλοσοφικών ρευμάτων, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των κοσμολογικών αντιλήψεων και των πολιτειακών ή πολιτικών προτιμήσεων. Οι παράγοντες που προσδιώριζαν το πνευματικό κλίμα των πρώτων αιώνων του βίου της Εκκλησίας ήσαν ο Ιουδαϊσμός, ο Ελληνισμός, ο Γνωστικισμός, οι θρησκείες και η Πολιτεία. Ο ποικίλος και δυναμικός αυτός κόσμος αποτέλεσε μέγα πρόβλημα αλλά και όργανο για τους θεολόγους της Εκκλησίας. Το πρόβλημα: Εάν ο θεολόγος δεν εκφραζόταν μέσω του πνευματικού αυτού κόσμου θα κινδύνευε να μείνη απόλυτα ξένος για τους ανθρώπους της εποχής, που φυσικά είχαν μάθη να σκέπτονται μόνο με τις δομές του κόσμου εκείνου. Εάν τουναντίον θα χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα του θύραθεν πνευματικού κόσμου, κινδύνευαν να νοθεύσουν την αλήθεια που κήρυτταν. Το όργανο: Τελικά οι χριστ. συγγραφείς εργάσθηκαν αποδοτικά χρησιμοποιώντας το πνευματικό κλίμα ή το γλωσσικό όργανο της εποχής τους. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι λέγοντας «γλωσσικό όργανο» εννοούμε κάτι πολύ περισσότερο από το γλωσσικό σχήμα. Εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο σκέπτονταν και προσέγγιζαν τα προβλήματα οι άνθρωποι. Εννοούμε τις κοινωνιολογικές δομές μέσω των οποίων ο μέσος μορφωμένος εκφραζόταν και κατανοούσε τον άνθρωπο και τον κόσμο.

Οι χριστ. συγγραφείς φαίνεται ότι είχαν απόλυτη συνείδηση της σημασίας των παραπάνω δεδομένων και των προβλημάτων που δημιουργούσε η συνάντησή τους με την αλήθεια του Ευαγγελίου. Η θέση την οποία έλαβαν οι επιφανέστεροι μάλιστα από τους συγγραφείς της Εκκλησίας εις το οξύ τούτο πλέγμα προβλημάτων εκφράζεται επιγραμματικά κι εύστοχα από τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά (+1359):

«Καν τις των πατέρων τα αυτά τοις έξω φθέγγηται, αλλ' επί των ρημάτων μόνον, επί δε των νοημάτων πολύ το μεταξύ. Νουν γαρ ούτοι, κατά Παύλον, έχουσι Χριστού, εκείνοι δε, ει μη τι και χείρον, εξ αν-

θρωπίνης διανοίας φθέγγονται. Καθόσον δε απέχει ο ουρανός από της γης κατά τοσούτον απέχει η διάνοιά μου από των διανοιών υμών, λέγει Κύριος» (Περί ησυχάζόντων Α 1,11. Εκδ. Π. Χρήστου, Συγγράμματα, Α, σ. 373).

Διά να συναντήσουν οι εκκλησ. συγγραφείς τον άνθρωπο του κόσμου μίλησαν τη γλώσσα του. Εάν συγχρόνως δε νόθευσαν την αλήθεια του Ευαγγελίου, συνέβη διότι οι συγγραφείς μας είχαν βαθεία συνείδηση της απόλυτης διαφοράς μεταξύ των δύο μεγεθών, του χριστιανισμού και της θύραθεν ποικίλης σκέψεως. Όσο καλύτερα ο συγγραφέας γνώριζε κι αναγνώριζε τη διαφορά αυτή, τόσο γνησιώτερη διαφύλαττε τη χριστιανική αλήθεια. Στο θέμα δημιουργήθηκε συχνά παρεξήγηση με διπλή κατεύθυνση. Η μία ωδήγησε προς την απόλυτη απόρριψη της πνευματικής γλώσσας της εποχής, η άλλη προς την αδιάκριτη και χωρίς προϋποθέσεις πρόσληψή της. Την πρώτη κατεύθυνση ακολούθησαν αυτοί που χαρακτηρίζονται από το Γρηγόριο Θεολόγο «υπεράγαν ορθοδοξοί». Όσοι εξέφραζαν στείρα προσκόλληση στο γράμμα της Γραφής, όσοι δε διέκριναν μεταξύ ουσίας και μορφής, όσοι δεν κατάνοούσαν τη μορφοποιητική δύναμη και ευρύτητα της θείας αληθείας και αυτοί που συνειδητά ή ασυνείδητα περιώριζαν την Εκκλησία σε κλειστή και μικρή ομάδα εκλεκτών για τη γνώση καθαρών από αμαρτίες. Κατά τον ίδιο μεγάλο Θεολόγο Γρηγόριο αυτοί περιέπεσαν γι' αυτό σε αίρεση και κακοδοξία. Τη δεύτερη κατεύθυνση ακολούθησαν όσοι, αντίθετα προς τους προηγούμενους, δε διέθεταν ευαισθησία για την αλήθεια του Ευαγγελίου και δε συνελάμβαναν την απόλυτότητα και την αποκλειστικότητα του χριστιανισμού. Οι τελευταίοι μη βλέποντας στο βάθος τα δύο πνευματικά μεγέθη, παρασύρονταν από τις μορφές, από την πνευματικότητα πολλές φορές της ελληνικής σκέψεως ή του γνωστικισμού, και νόμιζαν ότι ως ένα σημείο στη θύραθεν σκέψη και θρησκεία έχουμε απλώς ατελέστερη την αλήθεια ή μιαν άλλη μορφή της ίδιας αληθείας μ' εκείνη των Γραφών. Επομένως ήταν γι' αυτούς πολύ φυσικό να προσλάβουν τη θύραθεν σκέψη στην οικοδόμηση της θεολογίας τους. Παράδειγμα μερικοί απολογητές, ο Κλήμης Αλεξ. και μάλιστα ο Άρειος, που εισήγαγε στη θεολογική διαδικασία κοσμολογικές αντιλήψεις με αποτέλεσμα να καταλήξει στην αίρεση.

Στο προκείμενο θέμα ορθόδοξοι αποδείχθηκαν όσοι διέθεταν βαθεία γνώση και συνείδηση τόσο των πραγμάτων όσο και των ορίων, στα οποία μπορούσε να κινηθή ο κήρυκας του Ευαγγελίου. Αυτοί ήσαν κατ' εξοχήν οι Πατέρες και Διδ. Χρησιμοποίησαν την ορολογία, τις δομές

σκέψεως, και κήρυξαν με τη βοήθεια των παραστάσεων της εποχής τους, αλλά στις κρίσιμες για την αλήθεια στιγμές άφηναν να νοηθή ή σημείωναν ότι η ορολογία εδώ είχε άλλο περιεχόμενο, οι δομές και οι παραστάσεις στο χώρο της Εκκλησίας έχουν συμβατικό χαρακτήρα. Απόδειξη ότι στην πορεία της η Εκκλησία εμφανίζεται πολλές φορές με νέες δομές και παραστάσεις. Γι' αυτό και μπορούμε να λέγουμε ότι η Παράδοση της Εκκλ. δεν ταυτίζεται με την ιστορία των μορφών και δομών της, αλλά με το φρόνημα και το ήθος της.

Οι Πατέρες λοιπόν, δυνατοί στοχαστές οι ίδιοι, δε μπορούσαν να αγνοήσουν τη θύραθεν και μάλιστα την ελληνική σκέψη. Έτσι θαύμασαν τις υψηλές στιγμές της και χρησιμοποίησαν τις δομές και την οργάνωσή της, αλλά σιωπηλά στην ορολογία της έδωσαν άλλο περιεχόμενο. Οι Πατέρες, ποιητές και ρήτορες μεγάλοι πολλές φορές, συγκινήθηκαν βαθύτατα από το απaráμιλλο κάλλος του ελληνικού λόγου. Τι φυσικώτερο να ενδύσουν με το κάλλος αυτό την αλήθεια που κήρυτταν; Οι Πατέρες, νοσταλγοί της θείας γνώσεως μέσω της θεωρίας και της εμπειρίας, επόμενο ήταν να προσέξουν την αγωνία των γνωστικών συστημάτων για γνώση και λύτρωση, μολονότι και την αφέλεια διέκριναν σ' αυτά και την πολύ ρηχή σκέψη τους πολέμησαν. Ακόμη, βαθύτατα θρησκευτικές προσωπικότητες οι Πατέρες, εύκολο ήταν να χρησιμοποιήσουν παραστάσεις και σχήματα του εντυπωσιακού θρησκευτικού μωσαϊκού της εποχής τους. Έτσι στο πάθος της ανατολικής θρησκευτικότητας αναγνώρισαν οι Πατέρες την πανανθρώπινη νοσταλγία του απολεσθέντος παραδείσου. Και το πάθος αυτό εξέφρασαν ως αγωνία και πόνο για την απομάκρυνση του ανθρώπου από το Θεό. Έτσι στη δυνατή όσο και σταθερή οργάνωση του ελληνικού πνεύματος είδαν το καλύτερο μορφοποιητικό όργανο, μέσω του οποίου μπορούσαν να δώσουν μορφή στην εμπειρία ή τη θεωρία της αληθείας.

Εάν οι θεολόγοι της Εκκλησίας δεν έπαιρναν τη στάση αυτή έναντι του θύραθεν κόσμου, θα σήμαινε ότι δεν ήσαν βέβαιοι για την αλήθεια του Θεού, ότι δεν αγαπούσαν τον άνθρωπο, ότι δε μπορούσαν να διακρίνουν βαθειά μεταξύ της θείας αληθείας και της θύραθεν σκέψεως. Τέλος, παρατηρούμε ότι όλοι σχεδόν οι Πατέρες καταφάσκουν συνειδητά ή ασυνείδητα τον κανόνα ότι για να επιδράση κανείς σε κάποιον πρέπει να μιλήσει στη γλώσσα του. Αλλά φυσικά για ν' αποβή πραγματική η επίδραση -και στην περίπτωσή μας η μεταστοιχείωση- πρέπει μέσω της ίδιας γλώσσας να δοθή κάτι το όλως άλλο.

Η πρόσληψη από μέρος των Πατέρων της θύραθεν σκέψεως δημιουργεί στους μεταγενέστερους μικρά ή μεγάλα προβλήματα, ανάλογα τις περιπτώσεις. Το γεγονός δηλαδή ότι διατύπωσαν την αλήθεια, τη σκέψη τους, με δομές άλλων εποχών, αναγκάζει τους μεταγενέστερους, που σκέπτονται με νέες δομές -όσο τούτο είναι πραγματικότητας- να επιχειρήσουν την αποδόμηση (destructuralismus) της πατερικής σκέψεως. Έτσι μόνο θα διακρίνωμε ορθά τι στους Πατέρες αποτελεί εμπειρία της αληθείας και τι ένδυμά της με ιστορικές ή εποχιακές δομές (Με τη βοήθεια δηλ. των δομών η αλήθεια εμφανίζεται σαν γνώση της αληθείας ή του Θεού). Στον τομέα τούτο μπορεί να προσφέρει πολλές υπηρεσίες η μέθοδος του structuralismus, του δομισμού, με την προσπάθειά της να διακρίνη στις αντιλήψεις παλαιών εποχών τις δομές και να προβαίνει έπειτα στον destrukturalismus, τον αποδομισμό ή την αποδόμηση, όπως αποδώσαμε πριν από μερικά χρόνια τον όρο αυτό στα ελληνικά (Προς την «Μεγάλην Σύνοδον», εις Γρηγ. Παλαμά 55 [1972] 478).

Αλλ' ενώ η αποδόμηση αποτελεί τη σωστή μέθοδο διακρίσεως ουσίας και μορφής, ώστε να καταστή δυνατή μια ορθή εκτίμηση του πνεύματος των Πατέρων, πρέπει ο ερευνητής να προχωρή πολύ συνετά και προσεκτικά. Δεν πρέπει να υποδουλωθή στη μέθοδο, τουλάχιστο διότι οι Πατέρες δεν άσκησαν, δεν εφήρμοσαν, αυστηρά καμμιά μέθοδο. Ζούσαν και σκέπτονταν ανάλογα. Εξέφραζαν απλώς με τρόπο επαγωγικό τη ζωή τους. Σκοπός τους δεν ήταν η μέθοδος ή το σύστημα. Γι'αυτό και απορρίπτομε τη γνωστή αντίληψη ότι σκοπός των Πατέρων ήταν η σύνδεση του χριστιανισμού με τον ελληνισμό ή και η ένδυση του μηνύματος της Βίβλου με τις μορφές της ελληνικής φιλοσοφίας. Η αντίληψη αυτή αποπροσανατολίζει. Οι Πατέρες μοναδικό σκοπό είχαν να εκφράσουν το θείο βίωμά τους και η έκφραση αυτή έγινε μέσω ποικίλων μορφών, οι οποίες δεν ήσαν το τέλος και δεν απολυτοποιήθηκαν ποτέ. Απόδειξη ότι οι Πατέρες δε δυσκολεύθηκαν να χρησιμοποιήσουν ποικίλες και νεώτερες μορφές: Ιουδαϊσμός, Γνωστικισμός, Νεοπλατωνισμός, Αριστοτελισμός, Πολιτικές αντιλήψεις του Βυζαντίου.

Η απολυτοποίηση των μορφών της πατερικής θεολογικής εκφράσεως αποτελεί για τους παραπάνω λόγους την αμαρτία του «συντηρητικισμού», όπως και η σχετικοποίηση του γνησίου πατερικού πνεύματος αποτελεί την αμαρτία του «φιλελευθερισμού». Και στις δύο παρεκκλίσεις απουσιάζει η μεγάλη αρετή της ορθοδοξίας, ή διάκριση.

Ακόμη πρέπει να υπογραμμίσωμε ότι ένα πρόγραμμα αποδομήσεως πρέπει να λάβη σοβαρά υπ' όψη ότι, μολονότι από τον Δ' αι. π.Χ.

μέχρι σήμερα έχουν μεταβληθή οι κοινωνιολογικές δομές και το κοσμοείδωλο σε βαθμό σημαντικό, ο άνθρωπος σαν ύπαρξη πνευματική πιέζεται από τα ίδια μεγάλα προβλήματα, ταλαιπωρείται από τα ίδια ιερά ερωτήματα: πόθεν έρχεται, τι είναι, πού πηγαίνει, γιατί ο πόνος, ο θάνατος, το κακό... Και οι δομές των πρώτων χριστιανικών αιώνων δεν έχουν αλλάξει ριζικά ή εμείς δεν απέχομε από αυτές τόσο πολύ, ώστε να θεωρούμεθα παντελώς ξένοι προς αυτές ή και ανίκανοι να τις καταλάβωμε. Ότι εδώ έχει τεραστία σημασία είναι η ανάγκη να διακρίνωμε σαφώς στην πατερική θεολογία το ρόλο των καιρικών δομών. Και τούτο διότι έτσι μόνο θα καταστή δυνατή η έκφραση του πατερικού πνεύματος μέσω των δομών της εποχής μας, όσο τουλάχιστον αυτές έχουν αλλάξει σε σύγκριση με τις παλαιές. Η μετάδοση του πατερικού πνεύματος, η πραγματική λειτουργία δηλαδή της Παραδόσεως στην Εκκλησία, προϋποθέτει τη συνεχή επανέκφρασή της με τη γλώσσα κάθε εποχής. Αν δε συμβή αυτό, το πατερικό πνεύμα θα παραμένει ξένο. Με τις προϋποθέσεις αυτές κατανοεί κανείς τη σκέψη του Γρηγορίου Παλαμά, σύμφωνα με την οποία οι θεολόγοι μπορούν να χρησιμοποιούν εκάστοτε στη θεολογία τους νέους «όρους» όπως έκαναν αυτό οι αρχαίοι Πατέρες με τον όρο «ομοούσιος» (από ανέκδοτη Επιστολή προς Διονύσιον μοναχόν).

Η δυσκολία παλαιότερων επιφανών ιστορικών με κορυφαίο τον Α. Harnack να διακρίνουν μεταξύ ουσίας και δομών ή μορφών στην πατερική θεολογία, ωδήγησε στην αστήρικτη θεωρία ότι με τους Πατέρες συντελέσθηκε η εξελληνίση του χριστιανισμού. Ενώ η πρόσληψη ακριβώς των ελληνικών δομών στην περίπτωση των Πατέρων υπογραμμίζει τη ζωτικότητα και τη γνησιότητα της Εκκλησίας. Παράλληλα προς την άποψη αυτή του Harnack διατυπώθηκε και η αντίθετη άποψη, ότι δηλ. με το έργο των Πατέρων συντελέσθηκε ο εκχριστιανισμός του ελληνισμού. Πρόκειται για ουτοπία. Η αυτονομία της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψεως, όπως και κάθε είδους φιλοσοφικής σκέψεως, δεν καταλύεται. Και οι Πατέρες ήθελαν μόνο να δανεισθούν στοιχεία και μορφές της σκέψεως αυτής. Δεν επιδίωξαν τη μεταστοιχείωσή της και διότι στη θέση των απαντήσεων της φιλοσοφίας ζητούσαν βασικά να θέσουν την απάντηση του Ευαγγελίου και διότι είχαν συνείδηση του ότι η αυτόνομη φιλοσοφία δε μεταστοιχειώνεται, μόνο ξεπερνιέται με κάτι άλλο, δυνατώτερο, γνησιώτερο. Το τελευταίο τούτο δε μπορεί ποτέ να χαρακτηριστεί εκχριστιανισμός του ελληνισμού.

Σχετικά όμως με τον παραπάνω ισχυρισμό του Harnack πρέπει να σημειώσωμε ότι, παρά ταύτα, αληθεύει εν μέρει, σε ωρισμένες περι-

πτώσεις απολογητών (Αθηναγόρας, Θεόφιλος, Τατιανός) ή και του Κλήμε-ντα του Αλεξανδρέα, οι οποίοι όμως δεν υιοθετήθηκαν από την Εκκλησία και άρα η τάση τους δεν έγινε Παράδοση, όπως θα δούμε στα οικεία κεφάλαια.

8. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ.

Συχνά οι ερευνητές και αποτιμητές της πνευματικής προσφοράς των φιλοσόφων και των Πατέρων δημιουργούν παρεξηγήσεις που οδηγούν σε απαράδεκτη υποτίμηση των Πατέρων και του έργου τους. Το συνηθέστερο πρίσμα, κάτω από το οποίο θεωρείται συγκριτικά το πρόβλημα, είναι το εξής: Οι Πατέρες, υποχρεωμένοι να είναι παραδοσιακοί, γίνονται φορείς και μόνον ερμηνευτές της αληθείας, την οποία μάλιστα δεν απέκτησαν με ζήτηση επίπονη, αλλά έλαβαν από την Εκκλησία ή την αποκάλυψη του Θεού. Με τους φιλοσόφους συμβαίνει το αντίθετο. Οι φιλόσοφοι αναζητούν με άπειρη αγωνία την αλήθεια, που οι Πατέρες έχουν έτοιμη. Στο έργο λοιπόν του φιλοσόφου έχουμε την πρωτοτυπία, η οποία λείπει από το έργο του Πατρός. Και η τελική αξιολόγηση του Πατρός και του φιλοσόφου εξαρτάται από την πρωτοτυπία. Όλα όμως αυτά δεν είναι παρά μία σχολαστική θεώρηση του θέματος, που προδίδει άγνοια και ανεπίτρεπτη αφέλεια εκείνου που την επιχειρεί και την αποδέχεται.

Οι Πατέρες οπωσδήποτε είναι φορείς κι εκφραστές της αληθείας, που φέρεται διατυπωμένη στη Γραφή και την Παράδοση. Αλλά τούτο σε καμιά περίπτωση δε σημαίνει κάτι το εύκολο κι έτοιμο. Κατ' αρχήν η προσέγγιση και η θεολογία της αληθείας σε βαθμό αξιόλογο προϋποθέτει την αναβίωση από το πρόσωπο της αληθείας, η οποία και για τον απλό πιστό είναι έπαθλο υπαρξιακού αγώνα. Η αποκάλυψη του Θεού, παρέχεται μόνο στον άνθρωπο που κατ' εξοχήν μοχθεί για την αλήθεια. Έπειτα το έργο των Πατέρων ευρίσκεται πέρα από την αναβίωση της αληθείας. Έργο τους είναι: α) η έκφραση της αληθείας της Παραδόσεως στη γλώσσα της εποχής και μέσω της ιδιομορφίας των ανθρώπων. Η δυσκολία έγκειται στο ότι η προς έκφραση αλήθεια δεν είναι στατική πραγματικότητας. Και άρα η διαδικασία της θεολογίας αποβαίνει έργο καθαρά δημιουργικό. Η θεολογία μιας εποχής εκφράζει την προσπάθεια του θεολόγου να νικήση το πνευματικό περιβάλλον και να πείση γι' αυτό τον οποιοδήποτε πιστό της Εκκλησίας, να πείση περί του ότι το κήρυγμα και η θεολογία αγκάλιασαν τον άνθρωπο με τα προβλήματά του και τον ελευθέρωσαν από τις ποικίλες απατηλές αγκάλες που άλλοτε τον

περιέσφιγγαν. Πρόκειται για τη δημιουργία ενός ολόκληρου κόσμου, σχεδόν νέου κάθε φορά, αφού ο θεολόγος καλείται να υψώσει το κατασκευάσμα του, να πραγματοποιήσει τη νίκη του, σε κόσμους κάθε φορά διάφορους, σ' εποχές άλλες, σε πνευματικό χώρο που συνεχώς μεταβάλλεται.

Έργο ακόμη των Πατέρων είναι β) να εισέλθουν βαθύτερα και ευρύτερα στην ήδη γνωστή αλήθεια. Τούτο αποτελεί τη δυσχερέστερη διαδικασία στο χώρο της θεολογίας. Βάσει αυτής όμως έχουμε τις εκάστοτε διευρύνσεις της διδασκαλίας της Εκκλησίας, δηλ. τις λύσεις στα εκάστοτε κρίσιμα προβλήματα της. Αλλά και χάρη στη διαδικασία αυτή γίνονται μερικοί θεολόγοι Πατέρες και Διδάσκαλοι, γίνονται πρόσκοποι στην ιστορία γενικά του πνεύματος και του πολιτισμού. Οι Πατέρες αγωνιούν, κοπιάζουν, αναλίσκονται κυριολεκτικά για να πραγματώσουν την προσφορά τους, που είναι κάτι το νέο από πολλές πλευρές και χωρεί πέρα του σημείου στο οποίο είχαν σταθή οι προγενέστεροί τους θεολόγοι. Αναζητούν και είναι πρωτότυποι όπως και οι φιλόσοφοι. Διαφέρουν όμως ριζικά οι μεν από τους δε στο είδος και την ποιότητα της μεθόδου και της προσφοράς. Οι φιλόσοφοι παρουσιάζουν αλήθεια του μέτρου της διεργασίας των λογικών δεδομένων, της ενοράσεως, της φαντασίας και της μελέτης της φύσεως. Οι Πατέρες δημιουργούν τη θεολογία της εποχής με την αναβίωση της αληθείας της Παραδόσεως και εκφράζουν σε θεολογικά σχήματα την ευρύτερη εμπειρία της θείας αληθείας, δηλ. της μόνης πραγματικότητας.

Από έποψη μεθόδου το σπουδαιότερο σημείο που διαφοροποιεί θεμελιακά το έργο των Πατέρων και των φιλοσόφων μπορεί να συνοψισθή στα εξής: Ο φιλόσοφος θεωρητικά τουλάχιστον διανοείται και στοχάζεται ανεξάρτητα προς τη σκέψη των προγενεστέρων του, δηλαδή δε δεσμεύεται βασικά από την απάντηση που άλλοι φιλόσοφοι έδωσαν στο πρόβλημα που και αυτός ερευνά. Φιλοδοξεί να δώσει προσωπική λύση στο αίνιγμα του κόσμου και να πείση για την ορθότητα ή την ευλογοφάνεια της αυτόνομης σκέψεώς του. Έτσι με την παρουσία κάθε μεγάλου φιλοσόφου έχουμε και νέα ερμηνεία (ή κατάλυση) του μυστηρίου κόσμου με τη δημιουργία ενός συστήματος φιλοσοφικού, στα όρια του οποίου οφείλει να κινήται ο άνθρωπος. Νέο φιλοσοφικό σύστημα σημαίνει νέα γνωσιολογική μέθοδο και άρα νέα οριοθέτηση. Το αντίθετο συμβαίνει με τους Πατέρες. Ο Πατήρ δεν εργάζεται ερήμην του πνευματικού πλούτου της Εκκλησίας. Υποχρεωτικά είναι δυναμικός φορέας και ερμηνευτής των στοιχείων που οι προγενέστεροί του Πατέρες προσέ-

φεραν στο χώρο της διδασκαλίας της Εκκλησίας. Και το νέο του βήμα, η προσωπική του προσφορά, συνιστά: το άνοιγμα ενός ακόμη παράθυρου για την αλήθεια στα ήδη υπάρχοντα· τη διεύρυνση του πνευματικού ορίζοντα· το περαιτέρω άνοιγμα των πτερών για νέες πνευματικές εμπειρίες· την υπόδειξη ότι, εκκινώντας από το σταθερό έδαφος της Παραδόσεως, δεν υπάρχουν όρια και φραγμοί στη θεία εμπειρία και γνώση έξω από την ανθρώπινη αδυναμία. Ο φιλόσοφος κατασκευάζει νέα οικοδομή, χρησιμοποιώντας αν θέλη και υλικά αχρηστεμένης από τον ίδιο παλαιάς οικοδομής. Ο Πατήρ συνεχίζει την ανέγερση -ανύψωση της οικοδομής που ήδη υπάρχει. Ο πρώτος, με την αυτόνομη σκέψη του, αμφισβητεί και καταλύει το παρελθόν· ο δεύτερος, με τη θεόνομη σκέψη του, καταφάσκει και συνεχίζει το παρελθόν, που έτσι γίνεται πάντοτε παρόν.

9. ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ.

α. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς και μάλιστα οι επιφανέστεροι από αυτούς είχαν πλατειά και βαθειά παιδεία. Από τον Ιγνάτιο, τον Ιουστίνο και τον Ειρηναίο οι Πατέρες εμφανίζονται από άριστοι έως καλοί γνώστες του ιουδαϊσμού, των ποικίλων θρησκειών, του γνωστικισμού και του ελληνισμού, των θρησκευτικών και πολιτιστικών δηλ. μορφών που κυριαρχούσαν κατά τους αιώνες που δημιούργησαν το έργο τους. Η τελεία γνώση ή τουλάχιστον η σχετικά καλή σπουδή των πνευματικών αυτών μεγεθών δήλωνε το μορφωμένο άνθρωπο. Και δεν έχομε σημαντικό εκκλησ. συγγραφέα άγευστο των μεγεθών αυτών.

Ο λόγος για τον οποίο οι εκκλ. συγγραφείς επιδίωκαν τη μόρφωση δε μπορεί να αναλυθή ικανοποιητικά, διότι ανήκει στη φύση και την ιδιοσυγκρασία του ανθρώπου που εκφράζεται με το λόγο. Είναι αρκετό αν, μετά απ' όσα γράψαμε σε προηγούμενη παράγραφο, λεχθή ότι χωρίς τη γνώση του πνευματικού περιβάλλοντος των χρόνων τους δε θα μπορούσαν οι Πατέρες να εκφραστούν έτσι, ώστε να γίνουν -όσο αυτό ήταν δυνατό- αντιληπτοί στην εποχή τους.

Η επίδοση των χριστιανών στη θύραθεν παιδεία και μάλιστα στην ελληνική φιλοσοφία, την ποίηση και τη ρητορική, γνώρισε ποικίλες διακυμάνσεις. Οι ερευνητές δε συμφώνησαν ακόμη ούτε στο εάν οι Πατέρες κατέφασκαν ή αρνούσαν την ελληνική παιδεία. Οι συζητήσεις συνεχίζονται. Και πράγματι δεν είναι δύσκολο να συνάξη κανείς χωρία τόσο για τη μία όσο και για την άλλη θέση, κάποτε μάλιστα και από κείμενα ενός Πατρός. Παράδειγμα τα κατωτέρω χωρία του Θεολόγου Γρηγορίου:

«Σοφία γαρ πρώτη τοιαύτης σοφίας (=της θύραθεν) υπεροράν, της εν λόγω κειμένης και στροφαίς λέξεων και κιβδήλοις και περιτταίς αντιθέσεσι» (Λόγος ΙΣΤ', ΡG 35, 936C).

«Οίμαι δε πάσαν ανομολογείσθαι τον νουν εχόντων, παιδευσιν των παρ' ημίν αγαθών είναι το πρώτον. Ου ταύτην μόνην την ευγενεστέραν και ημετέραν ή παν το εν λόγοις κομψόν και φιλότιμον ατιμάζουσιν, μόνης έχεται της σωτηρίας και του κάλλους των νοουμένων· αλλά και την έξωθεν, ην οι πολλοί των χριστιανών διαπτύουσιν ως επίβουλον και σφαλεράν και Θεού πόρρω βάλλουσιν, κακώς ειδότες... Ούκουν ατιμαστέον την παιδευσιν, ότι τούτο δοκεί τισιν, αλλά σκαιούς και απαιδεύτους υποληπτέον τους ούτως έχοντας» (Λόγος ΜΓ', ΡG 36, 508B-509A).

Οι σύγχρονοι μελετητές προβληματίζονται σχετικά, διότι κατά το δεύτερο χωρίο αμφιταλάντευση γνώρισαν στο πρόβλημα και οι χριστιανοί στην αρχαία Εκκλησία. Πολλοί απλοί πιστοί και πολλοί ποιμένες απέρριπταν κατά καιρούς την ελληνική και θύραθεν γενικά παιδεία από φόβο μήπως απορροφηθούν από αυτή, μήπως συγκινηθούν από αυτή τόσο, ώστε να μειωθή και κάποτε να χαθή τελείως η αφοσίωση κι εμπιστοσύνη στο φρόνημα και την Παράδοση της Εκκλησίας (ο Ιγνάτιος, ο Θεόφιλος Αντιοχείας και ο συντάκτης του «Ποιμένα του Ερμά» λόγου χάριν ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία). Δεν πρέπει δε να υποτιμάται το γεγονός ότι ο ελληνικός πνευματικός κόσμος είχε πολλή δύναμη κι έκρυβε στους κόλπους του ισχυρά θέλγητρα, που πραγματικά μπορούσαν να γεννήσουν αμφιβολίες στα μέλη της Εκκλησίας, η οποία δεν είχε προλάβει καλά-καλά να ορίση τον εαυτό της εν σχέσει προς τον πνευματικό κόσμο που την περιέβαλλε. Τα θέλγητρα μάλιστα αυτά ωδήγησαν αρχαίους εκκλησ. συγγραφείς στην άποψη ότι η ελληνική σκέψη (φιλοσοφία, ηθική) έχει θεία προέλευση και περιλαμβάνει μέρος – σπέρματα της αληθείας, που πλήρως βρίσκεται στο χριστιανισμό (Ιουστίνος, Κλήμης Αλεξανδρέας, Ωριγένης, για να περιοριστούμε στην αρχαία περίοδο). Και όταν ακόμη για ποικίλους λόγους περιφρονούσαν την ελληνική σκέψη, εύρισκαν τρόπους να εξηγήσουν το πόθεν της αληθείας της: οι έλληνες δανείσθηκαν τις αλήθειες από το Μωσαϊκό νόμο ή τους Προφήτες της Π.Δ. (Τατιανός κ.ά.,) ή από τους βαρβάρους, που είχαν ανώτερη και θρησκευτικώτερη σκέψη (Αριστείδης, Θεόφιλος Αντ., Κλήμης Αλεξ., Ιππόλυτος, Ωριγένης). Οι τέτοιου είδους ερμηνείες απαντούν βασικά στο Β' και Γ' αιώνα, αλλά το πρόβλημα της θέσεως της θύραθεν παιδείας στην Εκκλησία δεν έληξε τότε. Τα αλληλοσυγκρουόμενα στο θέμα σχετικά χωρία, όπως τα παραπάνω, μπορούν να κατανοηθούν μόνο

αν επισημάνωμε γενικά ισχύον κριτήριο, κυρωμένο από την πράξη, από την ίδια την πορεία της θεολογίας. Και το κριτήριο αυτό είναι ή πνευματική προκοπή των πιστών σε κάθε περίπτωση, κάτω από ποικίλες συνθήκες. Όταν οι μεγάλοι Πατέρες συνιστούν τον παραμερισμό ή την περιφρόνηση της θύραθεν σκέψεως, σημαίνει ότι ωρισμένοι πιστοί από τον εναγκαλισμό της θύραθεν σοφίας κινδύνευαν να χάσουν το γνήσιο φρόνημά τους. Όταν τουναντίον οι μεγάλοι Πατέρες συνιστούν την ελληνική παιδεία και εξαίρουν το κάλλος της, σημαίνει ότι κάποιοι πιστοί περιφρονούσαν αυτή σε βαθμό επικίνδυνο για τη μόρφωση και την αναγκαία διανοητική καλλιέργειά τους, ή ακόμη λησμονούσαν την απλή αλήθεια, ότι για να κηρύξη κανείς σε ανθρώπους κάποιας παιδείας, πρέπει να γνωρίση την παιδεία τους και να εκφρασθή μέσω των μορφών της.

Η προσωπική θέση των Πατέρων έναντι της θύραθεν παιδείας δεν πρέπει καν να γίνεται πρόβλημα. Η τακτική και το έργο τους δίδουν την απάντηση. Όλοι τους ζουν και γνωρίζουν το θύραθεν πνευματικό κλίμα, συγκινούνται ως ένα βαθμό από αυτό και πάντοτε το χρησιμοποιούν αριστοτεχνικά. για να εκφράσουν την αλήθειά τους. Πρόκειται δηλαδή περί του είδους της σχέσεως Εκκλησίας και κόσμου. Και είναι το είδος τούτο η πρόσληψη του κόσμου από την Εκκλησία. Το άλλο είδος είναι η εκκοσμίκευση, η πρόσληψη δηλ. της Εκκλησίας από τον κόσμο. Στην πρώτη περίπτωση ο κόσμος γίνεται Εκκλησία. Στη δεύτερη η Εκκλησία γίνεται κόσμος. Στο χώρο της πρώτης πορεύεται η ορθοδοξία, στο χώρο της δεύτερης η αίρεση.

Βέβαια η προσωπική θεολογική πορεία του εκκλησ. συγγραφέα στα ευρύτατα πλαίσια της καθόλου θεολογίας κινήθηκε με τόση αγωνία κι ελευθερία, ώστε να μη αποκλείωνται κάποιες μικρές τουλάχιστον απόκλισεις προς τα άκρα. Η πνευματική πορεία ενός μεγάλου συγγραφέα δεν είναι γεγονός ομαλό και στατικό, αλλά πολυσήμαντο και δυναμικό. Είναι αποτέλεσμα αγωνιώδους προσπαθείας, η οποία δεν χωρεί σε σχήματα σχολαστικά. Όσο δε μεγαλύτερος συγγραφέας ήταν ένας Πατήρ και Διδ. της Εκκλησίας, τόσο περισσότερο ισχύουν τα παραπάνω. Και πρέπει να υπογραμμίσωμε ότι πολλοί από τους μεγάλους Πατέρες, αν δεν ήσαν Πατέρες, θα είχαν διαπρέψει στο χώρο των γραμμάτων, των τεχνών, των επιστημών, της φιλοσοφίας και της θρησκείας· θα ήσαν οι διαπρεπέστεροι μεταξύ των ομοτέχνων τους. Ο Ωριγένης μέγας κριτικός φιλόλογος, ο Αθανάσιος διακεκριμένος πολιτικός, ο Βασίλειος διαπρεπής νομικός και μεταρρυθμιστής, ο Θεολόγος Γρηγόριος επιφανής ποιητής

και φιλόσοφος, ο Νύσσης Γρηγόριος σπουδαίος μυστικιστής φιλόσοφος, ο Χρυσόστομος μέγας ρήτωρ και ανακαινιστής του αττικού λόγου...

Κρίνομε αναγκαία την παράθεση μακρού χωρίου από Λόγο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, επειδή, νομίζομε, διαφωτίζεται με τρόπο σαφή η διαδικασία της προσλήψεως της θύραθεν σκέψεως από τον εκκλησιαστικό συγγραφέα, ο οποίος κατορθώνει και να διαφυλλάττη γνήσια την αλήθεια του Θεού και να την εκφράζη με τη γλώσσα της εποχής του, χωρίς να γίνεται νεοπλατωνικός, όπως κάκιστα κατηγορήθηκε (βλ. Στυλ. Γ. Παπαδοπούλου, «Γρηγόριος ο Θεολόγος», σ. 89 εξ., όπου εξετάζεται η πραγματική σχέση του χωρίου προς τον Πλωτίνο, στον οποίο υπάρχει μεν ή ορολογία αλλά όχι και η θεολογία του Γρηγορίου):

«Ἡμῖν δε μοναρχία το τιμώμενον. Μοναρχία δε ουχ ἦν εν περιγράφει πρόσωπον (ἔστι γαρ και το εν στασιάζον προς εαυτό πολλά καθίστασθαι), ἀλλ' ἦν φύσεως ομοτιμία συνίστησι και γνώμης σύμπνοια και ταυτότης κινήσεως και προς το εν των εξ αυτού σύννευσις (ὄπερ ἀμήχανον ἐπὶ της γεννητῆς φύσεως), ὥστε καν ἀριθμῶ διαφέρη, τη γε ουσία μη τέμνεσθαι. Διὰ τούτο μονάς ἀπ' ἀρχης εις δυάδα κινήθῃσα, μέχρι τιάδος ἔστη. Και τούτο ἐστιν ἡμῖν ο Πατήρ και ο Υἱός και το ἅγιον Πνεῦμα· ο μεν γεννήτωρ και προβολεύς, λέγω δε ἀπαθῶς και ἀχρόνως και ἀσωμάτως· των δε, το μεν γέννημα, το δε πρόβλημα ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀν τις ταῦτα καλέσειεν, ἀφελῶν πάντη των ὀρωμένων. Οὐ γάρ δε υπέρχυσιν ἀγαθότητος εἰπεῖν θαρρήσομεν (ο των παρ' ἑλλησι φιλοσοφησάντων εἰπεῖν τις ἐτόλμησεν, οἶον κρατηρ τις υπερρῆ, σαφως οὕτωσι λέγων, εν οἷς περί πρώτου αἰτίου και δευτέρου φιλοσοφεῖ), μήποτε ἀκούσιον την γέννησιν εἰσαγάγωμεν και οἶον περίπτωμά τι φυσικόν και δυσκάθεκτον, ἢκιστα ταις περί θεότητος υπονοίαις πρέπον. Διὰ τούτο, ἐπὶ των ἡμετέρων ὄρων ἰστάμενοι, το ἀγέννητον εἰσαγάγωμεν και το γεννητόν και το εκ του πατρός εκπορευόμενον, ως πού φησιν αὐτός ο Θεός και Λόγος...εἰ και μη δυνάμεθα το υπέρ χρόνον παραστήσαι, θέλοντες χρονικήν εκφυγεῖν ἔμφασιν...» (Λόγος ΚΘ' 23, PG 36, 76A-77A).

Φυσικά η παιδεία των εκκλησ. συγγραφέων δεν περιορίζεται στην ελληνική φιλοσοφία. Η ρητορική, τα νομικά, η αστρονομία (ή αστρολογία, όπως ωνομαζόταν τότε), τα μαθηματικά, η γεωμετρία, η μουσική, η κοσμολογία, η ποίηση κλπ. αποτελούσαν χώρους στους οποίους οι Πατέρες ἐνοιωθαν μικρή ή μεγάλη άνεση, ανάλογα με τη γεωγραφική και κοινωνική τους προέλευση ή το χαρακτήρα και την κλίση τους.

β. Η ιδιομορφία των Πατέρων είναι προφανής, μάλιστα μετά απ' όσα σημειώσαμε σχετικά με την παιδεία τους. Και πρώτον δεν

έγραψαν όλοι στην ίδια γλώσσα. Οι περισσότεροι βέβαια και οι επιφανέστεροι έγραψαν ελληνικά. Άλλοι όμως έγραψαν λατινικά, συριακά, κοπτικά, αρμενικά, αιθιοπικά, γεωργιανά κλπ. Στις ανατολικές αυτές γλώσσες έχομε κυρίως μεταφράσεις ελληνικών έργων, μερικά των οποίων σώζονται μόνο μέσω των μεταφράσεων τούτων. Η γλώσσα διαφοροποιεί τους εκκλησ. συγγραφείς στη μορφή και κάποτε στη μέθοδο και τη διάθεση. Και τούτο διότι κάθε γλώσσα προϋποθέτει διαφορετικό πνευματικό κλίμα, που λίγο ή πολύ επιδρά στη διαμόρφωση της θεολογίας. Παράδειγμα η διαφοροποίηση της δυτικής από την ανατολική θεολογία, η οποία κατά ένα μέρος οφείλεται στη γλώσσα, που εκφράζει διαφορετικό πνευματικό κλίμα.

Σοβαρές ιδιομορφίες οφείλονται και σε άλλους παράγοντες : Ιδιαίτερη παράδοση. Ο εκκλησ. συγγραφέας είναι φορέας μιας παραδόσεως, που σχετίζεται με την τοπική του Εκκλησία ή και με πρόσωπο, πλησίον του οποίου μαθήτευσε. Σχολή και εκπαίδευση. Ακόμη και στην αρχαία Εκκλησία υπήρχαν ποικίλες τάσεις θεολογικές, οι οποίες έπαιρναν συχνά μορφή σχολής, όπου οι σπουδαστές φυσικό ήταν να επηρεάζονται από τις τάσεις και τις μεθοδολογικές και άλλες προτιμήσεις ή αποκλίσεις της σχολής. Ιδιοσυγκρασία. Ο χαρακτήρας, οι εσωτερικές προδιαθέσεις και μάλιστα η κλίση κάθε συγγραφέα γίνεται ο ισχυρότερος διαφοροποιητικός παράγων. Έτσι δεν ασχολήθηκαν όλοι με όλα τα είδη του λόγου. Άλλωστε δε μπορούσαν όλοι να γράψουν ποιήματα η να εκφραστούν ποιητικά. Το συγγραφικό τάλαντο ήταν στον καθένα διάφορο, προσωπικό. Ένας είχε επίδοση στη συγκρότηση επιχειρηματολογίας, άλλος είχε ρητορική δεινότητα, άλλος συγκινούσε με το διηγηματικό ύφος, άλλος με τον ποιητικό λόγο, άλλος διακρινόταν στην αυστηρή σύνθεση, άλλος είχε δωρικό και απλό ύφος, άλλος αττικό ύφος, άλλος εκφραζόταν με μαθηματική ακρίβεια και άλλος με φιλοσοφικές ακροβασίες. Προβληματολογία. Ιδιομορφία δημιουργούσε και το είδος των προβλημάτων, τα οποία ώφειλαν ν' αντιμετωπίσουν οί συγγραφείς. Το πρόβλημα κάθε-αυτό επιβάλλει συχνά ιδιαίτερο τρόπο μελέτης, μέθοδο και γλώσσα πολύ προσιδιάζουσα σ' αυτό. Εποχή. Ισχυρός παράγων απέβη στη διαφοροποίηση η διάφορη εποχή, κάτι που είναι πολύ αυτονόητο. Οι συγγραφείς του Ε' αι. είχαν άλλη παιδεία, αντιμετώπιζαν άλλα προβλήματα και έγραψαν με άλλη γλώσσα σε σχέση με τους συγγραφείς του Β' αι. Και το σπουδαιότερο: οι συγγραφείς του Ε' αι. ήσαν φορείς ηυξημένης θεολογικής παραδόσεως· εξέφραζαν εκκλησιαστική θεολογία πέντε αιώνων, ενώ οι συγγραφείς του Γ' αιώνα εξέφραζαν θεολογία δύο μόνο

αιώνων. Φωτισμός και έμπνευση. Σε κάθε Πατέρα διαπιστώνομε ότι το άγιο Πνεύμα ενήργησε το φωτισμό ή την έμπνευση με τρόπο ιδιαίτερο και ξεχωριστό, ανάλογο προς τις θεολογικές ανάγκες της εποχής και προς το χαρακτήρα του Πατρός. Ιδιότης (λειτουργήμα) στην Εκκλησία. Οι Πατέρες ακόμη δεν είχαν την αυτή ιδιότητα στην Εκκλησία. Ήσαν επίσκοποι, πρεσβύτεροι (Ιερώνυμος, Ι. Δαμασκηνός, Συμεών Νέος Θεολόγος), διάκονοι (Εφραίμ ο Σύρος), μοναχοί (Μακάριος Αιγύπτου), ακόμη και λαϊκοί (Ιουστίνος, Νικόλαος Καβάσιλας).

Τα παραπάνω σημειώθηκαν μόνο για να δειχθή η απέραντη σε βάθος και πλάτος ποικιλία εκκλησιαστικών συγγραφέων και συγγραφών. Η διακρίβωση της ιδιομορφίας συντελεί πολύ στην κατανόηση του πνεύματος και της προσφοράς ενός Πατρός, αλλά δεν πρέπει να τη χρησιμοποιήσωμε ως κριτήριο της προσφοράς ή της σπουδαιότητας ενός Πατρός, διότι η προσφορά εξαρτάται από άλλους παράγοντες. Εξαρτάται βασικά από το φωτισμό του αγίου Πνεύματος και από τη συμβολή στην επίλυση των προβλημάτων της Εκκλησίας. Και πάλι όμως η σύνεση απαιτεί να μη γίνεται, μάλιστα χωρίς ισχυρό λόγο, σύγκριση μεταξύ Πατέρων, διότι όλοι υπήρξαν όργανα του Θεού, εκπλήρωσαν τον προορισμό τους και διακόνησαν μ' επιτυχία την Εκκλησία, δηλαδή τη σωτηρία του ανθρώπου:

10. ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

Το έργο των Πατέρων και Διδ. της Εκκλησίας ευρίσκεται σε άμεση σχέση προς το έργο των Συνόδων, είτε αυτές είναι Οικουμενικές είτε τοπικές. Η σχέση αυτή παραμένει εν τούτοις αδιασάφητη και αδιόριστη ως ένα σημείο. Οι περισσότερες φερ' ειπείν οικουμενικές Σύνοδοι εργάσθηκαν χωρίς την παρουσία ως μελών κατ' εξοχήν μεγάλων Πατέρων και Διδασκάλων. Αλλά τούτο δε σημαίνει ότι κινήθηκε η θεολογική διεργασία της Συνόδου ερήμην της θεολογικής προσφοράς ενός ή περισσότερων μεγάλων Πατέρων. Στην Α' οικουμ. Σύνοδο ο Μ. Αθανάσιος επέδρασε βαθύτατα και αποφασιστικά χωρίς να είναι σύνεδρο μέλος. Κατά την Β' οικ. Σύνοδο ο μεν Βασίλειος είχε πεθάνει, ο δε Γρηγόριος Θεολόγος απουσίαζε. Η θεολογία όμως της Συνόδου αυτής εκφράζει τη θεολογία των δύο μεγάλων ανδρών, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι ο χώρος της Συνόδου δεν είναι χώρος, όπου κατ' εξοχήν δίδεται η λύση των μεγάλων προβλημάτων με το φωτισμό του Πνεύματος. Η Σύνοδος με το φωτισμό βεβαίως του Πνεύματος διακρίνει την ήδη εκφρασθείσα ορθή λύση (την εμπειρία της αληθείας επί του προκειμένου θέματος), τη

διατυπωθείσα ορθή θεολογική άποψη, μεταξύ άλλων λύσεων και απόψεων που έχουν προταθή. Η διάκριση όμως, η επισήμανση και η υιοθέτηση και επικύρωση και υποστήριξη της ορθής ή γνήσιας θεολογικής λύσεως αποτελεί επίσης έργο δυσχερές, που συντελείται και με την καθοδήγηση του Πνεύματος (βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, «Επιστολή» 1,PG 77, 16B). Οι καθοδηγούμενοι στή Σύνοδο είναι συνήθως Πατέρες που ποιμαίνουν ως επίσκοποι την Εκκλησία, είναι συγγραφείς εκκλησιαστικοί, όπως κάποτε μπορεί να είναι και μεγάλοι Πατέρες και Διδ. (παράδειγμα ο Κύριλλος Αλεξανδρείας, που ήταν μέλος και πρόεδρος της Γ' οικ. Συνόδου).

Η θεολογία και οι αποφάσεις των οικουμενικών Συνόδων δε νοούνται χωρίς τη θεολογική προσφορά των Πατέρων και Διδασκάλων, η οποία έχει προηγηθή κι έχει λίγο ή πολύ προετοιμάσει το έδαφος για την αποδοχή της ορθής θέσεως από μέρους του πληρώματος της Εκκλησίας. Φυσικά η αποδοχή μιας πατερικής θεολογικής θέσεως δεν εξαρτάται από τη συμφωνία ή μη του εκκλησιαστικού πληρώματος, δηλαδή από την πλειοψηφία αυτού, όπως τόσο έντονα υποστηρίζεται. Προϋποθέσεις ορθοδοξίας και αποδοχής μιας πατερικής θεολογικής θέσεως είναι δύο: α) η παραδοσιακότης της θέσεως, το σύμφωνο δηλ. αυτής προς την Παράδοση και το ήθος της Εκκλησίας, και β) η προέλευση αυτής από φωτισμό του Πνεύματος. Το αυτό άλλωστε ισχύει γενικά και για την αλήθεια-θέση που επικυρώνει και μια οικουμενική Σύνοδος. Τελικό κριτήριο δηλαδή της πατερικής θεολογίας και της οικουμ. Συνόδου είναι η αλήθεια, την οποία προσφέρουν. Όλα τα λοιπά κριτήρια είναι σχετικά και συζητήσιμα.

11. ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

Η θέση των Πατέρων στην ιστορία του ανθρώπινου πνεύματος και στην καθόλου γραμματεία δεν έχει ακόμη αποτιμηθή και εκτιμηθή όσο πρέπει. Και μολονότι το πρόβλημα τούτο είναι θέμα που φυσικά ξεπερνά τα όρια πατρολογικού εγχειριδίου, θεωρούμε αναγκαίο να υπογραμμίσουμε σχετικά τα εξής:

α. Οι Πατέρες δημιούργησαν ως εμπνευσμένοι διαμορφωτές τη θεολογία, το φρόνημα και το ήθος της Εκκλησίας και του Χριστιανισμού.

β. Εκπροσωπούν κι εκφράζουν τη νέα πνευματική πραγματικότητα, η οποία εμφανίσθηκε με την ενανθρώπιση του θείου Λόγου και συνεκλόνησε και μεταστοιχείωσε πραγματικά σε ικανό βαθμό την

ανθρωπότητα. Είναι οι εμπνευστές και δημιουργοί του νέου πνευματικού μέτρου στον κόσμο.

γ. Στην ιστορία της παγκοσμίου φιλολογίας κατέχουν εξαιρετικά περίοπτη θέση. Θεωρούνται και κρίνονται ως οι μεγαλύτεροι και αξιολογώτεροι συγγραφείς και πνευματικοί άνδρες της εποχής τους. Καλύπτουν μέγα μέρος του χώρου της παγκοσμίου γραμματείας.

δ. Οι έλληνες ειδικά Πατέρες είναι οι μεγάλοι συντελεστές της διασώσεως του κλασσικού ελληνικού πνεύματος και ως ένα βαθμό οι συνεχιστές του κλασσικού αυτού θησαυρού.

ε. Οι έλληνες Πατέρες είναι και οι πνευματικοί στυλοβάτες του υπερχιλιετούς βίου του Βυζαντίου.

12. ΤΟ ΠΩΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΕΩΣ ΚΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ.

Η πραγματικότητα του Πατρός και Διδασκάλου της Εκκλησίας αποτελεί γνόφο, χώρο άγιο, προβληματικό και αληθινό, διάσταση θεληματική και υπαρξιακή. Είναι γνόφος διότι συνιστά πνευματικό γεγονός απρόσιτο κι αδιαπέραστο για όποιον δε ζη τη θεία χάρη που το δημιούργησε. Αλλά και για τον πιστό ή θεολόγο δεν παύει ο Πατήρ να είναι γνόφος, εντός του οποίου θά εισέλθη μόνο με πολύ αγώνα και πλούσια θεία χάρη. Πρόκειται για πραγματικότητα, η οποία, ενώ βρίσκεται σε απόλυτη σχέση με τον κόσμο, είναι κάτι άλλο, είναι το άγιο, το ξεχωριστό από το σύνηθες και φυσικό, διότι αντιπροσωπεύει τη δυναμική μεταστοιχείωση του τραγικού ανθρώπου σε πρόσωπο αληθινό, σε ον δηλ. που συνυπάρχει με την αλήθεια, μετέχει σ' αυτή, ζη με αυτή και γι' αυτή.

Η δυναμική και πραγματική σχέση του Πατρός με την αλήθεια, δηλαδή με τον τριαδικό Θεό, κάνει αυτόν πρόσωπο ξεχωριστό και ελκυστικό. Η αληθινότης, η αγιότης και η παραδοξότης του γίνονται πόλος έλξεως και θαυμασμού για τους πιστούς που έχουν γεύση της αληθείας. Συγχρόνως όμως, ακριβώς τα στοιχεία που μεταβάλλουν τον Πατέρα σε πόλο έλξεως, κάνουν αυτόν και θετικά, αποκρουστικό. Πρόκειται για την άλλη όψη του θαυμασμού που περιέχει φόβο και δέος. Όσο βαθύτερη συνείδηση έχει ο πιστός για το «άλλο» που εκπροσωπεί ο Πατήρ, τόσο περισσότερο γεννιέται μέσα του η έλξη προς αυτό αλλά και το δέος ή ο φόβος ενώπιον του όντως «άλλου», που οπωσδήποτε είναι γνόφος δυσπρόσιτος. Ακόμη ο Πατήρ είναι πραγματικότητας υπαρξιακή. Κάτι που δεν έχει σχέση με στατικότητα και υποχρεωτική διάρκεια της πνευματικής καταστάσεως, εις την οποία φθάνει το πρόσωπο. Η εμπειρία του θείου, η κατ' εξοχήν μετοχή στην αλήθεια, η αρπαγή σε παύλειους

ουρανούς, είναι κάτι που πρέπει να επιτυγχάνεται διαρκώς και άρα να επιχειρήται συνεχώς. Δεν είναι καταστάσεις κατεστημένες, μόνιμες. Ο Πατήρ δεν είναι σε όλες τις στιγμές της ζωής του μέγας. Το «μέγας» του το χάρισαν λίγες ή πολλές στιγμές της ζωής του.

Τα παραπάνω καθιστούν οξύτερο το πρόβλημα της κατανοήσεως κι ερμηνείας των Πατέρων σήμερα. Δεδομένου μάλιστα ότι το πώς της κατανοήσεως των Πατέρων περιορίζεται συνήθως στα δεδομένα των ιστορικοφιλολογικών μεθόδων, οι οποίες όμως αποτελούν κυριολεκτικά την επιφάνεια και την περιφέρεια μόνο του πράγματος. Η μικρή ή μεγάλη απομάκρυνση του ερευνητή από τον κόσμο του Πατρός αποτελεί τον πρώτιστο λόγο ακαταληψίας. Εν προκειμένω απομάκρυνση έχομε και ως προς το πνεύμα του Πατρός και ως προς την έκφρασή του, δηλ. προς τη μέθοδο, τη μορφή και τις δομές που υπόκεινται στη θεολογία του. Η δυσχέρεια εκ πρώτης όψεως περιορίζεται στην πρώτη περίπτωση, στο πνεύμα. Εν τούτοις έστω και σε μικρότερο βαθμό η δυσχέρεια ισχύει και στην έκφραση, διότι αυτή όχι μόνο συνδέεται με το πνεύμα του Πατρός αλλά και συχνά, εξαρτάται από αυτό. Η έκφραση της θεολογίας δεν είναι τυπικό γεγονός, φορμαλισμός χωρίς προϋποθέσεις και συνέπειες. Διότι ο Πατήρ λαμβάνει βεβαίως τις υπάρχουσες στο σύγχρονό του πνευματικό περιβάλλον μορφές και εκφράζεται μέσω των ζωντανών δομών, αλλά τούτο γίνεται με τρόπο ιδιαίτερο, με τρόπο που προσιδιάζει στο σκοπό του Πατρός και φυσικά στην αλήθεια, την οποία εκφράζει. Έτσι θα μπορούσαμε να πούμε ότι σωστή κατανόηση ακόμη και της εξωτερικής (ιστορικής και φιλολογικής) όψεως της θεολογίας του Πατρός κατορθώνεται μόνο μετά την κατανόηση του πνεύματός του. Ο απαραίτητος φιλολογικός και ιστορικός και φιλοσοφικός και κοινωνιολογικός καταρτισμός είναι εκ των ων ούκ άνευ, αλλά με αυτά ο μελετητής πετυχαίνει να γνωρίση τον Πατέρα σαν ένα οποιοδήποτε συγγραφέα και στοχαστή μεταφυσικό, σαν διοικητή και ίσως μεταρρυθμιστή. Ποτέ δε θα γνωρίση και δε θα κατανοήση τον Πατέρα ως όργανο του Θεού και δυναμικό εκφραστή της αληθείας για την εξασφάλιση της σωτηρίας.

Η κατανόηση του πνεύματος του Πατρός δεν είναι πρόβλημα απλής γνώσεως. Είναι πρόβλημα μετοχής στο πνεύμα αυτό, είναι πρόβλημα συνειδητοποιήσεως αυτού και εισόδου εις αυτό. Τη μετοχή και είσοδο αυτή μπορεί ο θεολόγος να αναγάγη σε θεολογική γνώση, εκφράζοντάς την με σχήματα που είναι γνωστά. Η αυτονομία όμως του ανθρώπου εμποδίζει τη σπουδαία αυτή διαδικασία. Στην περίπτωση δηλαδή που ο μελετητής παραμένει αυτονομημένος έναντι του Θεού και της θείας

αληθείας του Πατρός δε θα κατανοήση ποτέ το πνεύμα του Πατρός. Διότι ο Πατήρ είναι αυτός που κατ' εξοχήν ξεπέρασε την αυτονομία και έγινε εν τη αληθεία. Το είναι στην αλήθεια, η εμπειρία του Πατρός, γίνεται εφικτό μόνο μέσω της οδού, που ακολούθησε ο ίδιος ο Πατήρ. Και είναι η οδός αυτή το ξεπέρασμα της αυτονομίας και η είσοδος εις την αλήθεια. Το ξεπέρασμα δε τούτο συντελείται μόνον ως λύτρωση, ως μεταστοιχείωση του ανθρώπου σε καινή κτίση. Το πνεύμα του Πατρός, σαν έκφραση έστω αληθείας, είναι κάτι το όλως άλλο σε σχέση με το πνεύμα του θύραθεν στοχαζομένου ανθρώπου. Απαιτείται λοιπόν ριζική μεταβολή του τελευταίου για να εισέλθη στο πνεύμα του πρώτου· δεν αρκεί κάποια βελτίωσή του ή βαθμιαία διανοητική έπεξεργασία των δεδομένων στοιχείων.

Τώρα ίσως γίνεται φανερό ότι κάθε μέθοδος ερμηνευτική προς κατανόηση των Πατέρων δεν οδηγεί οπωσδήποτε στον τελικό σκοπό παρά τη χρησιμότητά της. Των αναλογιών φυσικά τηρουμένων τα αναζητούμενα και προτεινόμενα για την αγία Γραφή ερμηνευτικά συστήματα με φιλοσοφικές προϋποθέσεις θα μπορούσαν να ισχύσουν και στην περίπτωση των Πατέρων. Η αναγωγή όμως στο βίωμα του συγγραφέα με τη διαίσθηση και την ενόραση (Schleiermacher), η υπαρξιακή ταύτιση της συνειδήσεως του ερευνητή με τη συνείδηση του ιερού συγγραφέα (R. Bultmann), η συνάντηση του πνευματικού ορίζοντα του ερμηνευτή με τον ορίζοντα του συγγραφέα (W. Pannenberg) και ή φιλοσοφία τής γλώσσας [ως προσπαθείας που κατακτά μέσω της υφισταμένης διατύπωσης την απειρότητα, δηλ. το δηλούμενο και το μη δηλούμενο του νοήματος: H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tóbingen 1960, σ. 444 κ.ά. Ο Gadamer, ταυτίζοντας με τη γλώσσα ό,τι μπορεί να κατανοηθή από το Είναι (Kleine Schriften, I, Tóbingen 1967, σ. 111 κ.ά.), καταντά σε απολυτοποίηση της γλώσσας, σε είδος νοησιαρχικού γλωσσομονισμού, με τον οποίο ο εισηγητής του, χωρίς να τα αντιλαμβάνεται, υποτιμά και τη ζωτικότητα του ανθρώπινου πνεύματος (Bergson, Dilthey) και το ρόλο του αγ. Πνεύμ. στην προκειμένη διαδικασία] αποτελούν θαυμάσια συστήματα, που δεν υποπεύονται την αδυναμία του ανθρώπου να εισέλθη στο χώρο της εκφραζομένης θείας αληθείας χωρίς τη θεία επέμβαση. Το συναίσθημα δεν ερμηνεύει πλέον τη γνήσια θρησκευτικότητα του ανθρώπου. Οι πνευματικοί μας ορίζοντες ασφαλώς πρέπει να συμπέσουν με τον ορίζοντα του προς ερμηνεία συγγραφέα, αλλά το πρόβλημα είναι ότι η διεύρυνση του οριζοντά μας δεν επιτυγχάνεται με μόνες τις

δυνάμεις μας. Η φιλοσοφία της γλώσσας, ενώ προσφέρει πολλά σήμερα στην έρευνα, δεν μπορεί να διακρίνη τον εαυτό της από την αλήθεια, οπότε χωρίς ορθές διακρίσεις (όχι χωρισμούς) δεν έχουμε και ορθές εκτιμήσεις. Η αλήθεια, ως θεία πραγματικότητα που αποκαλύπτεται και της οποίας ο άνθρωπος λαμβάνει εμπειρία, πρέπει πριν από κάθε προσπάθεια ερμηνευτική να θεωρήται ως το όντως όν, που δεν επηρεάζεται από την έκφραση, η οποία επηρεάζει εμας και γίνεται για τον άνθρωπο. Βέβαια ο άνθρωπος προσπαθεί να προσεγγίσει την αλήθεια μέσω της γλωσσικής μορφής της εκφράσεώς της, αλλά είναι αυτονόητο πως μεσολαβούν άλλες πνευματικές λειτουργίες για να φθάσει κανείς - όταν και όσο φθάσει - στην αλήθεια, την οποία εκφράζει ο ιερός συγγραφέας. Και μολονότι στη φιλοσοφία της γλώσσας η γλώσσα δεν έχει μόνο μορφολογική σημασία, δεν ερμηνεύεται μόνο με τις δομές, μολονότι αποτελεί τη βαθύτατη διαλεκτική της νοήσεως και των πολιτισμών (η επιστροφή στη νοησιарχία και τη διαλεκτική μέθοδο είναι προφανής), δε μπορεί ποτέ να καλύψει μόνη της την απόσταση που χωρίζει τον ερμηνευτή από τον ερμηνευόμενο ιερό συγγραφέα, είτε αυτός είναι Απόστολος είτε είναι Πατήρ.

Αλλά και για όσους ακόμα η ορθή ερμηνευτική τακτική προς κατανόηση των Πατέρων είναι η μετοχή στην πατερική εμπειρία της αληθείας με τη θεία χάρη, το πρόβλημα δεν πρέπει να θεωρήται λυμένο. Στο χώρο της Εκκλησίας υπάρχουν μόνο δυνατά και όχι αυτονόητα πράγματα. Ο πατρολόγος ή ο θεολόγος έχουν ενώπιόν τους μακρύ και δύσβατο δρόμο. Φαίνεται μάλιστα ότι πολλοί δεν υποπτεύονται καν το δρόμο αυτό. Πώς αλλιώς να εξηγήσωμε την απόλυτη ή σχετική απομάκρυνση της Πατρολογίας από την κατεύθυνσή της αυτή; Πώς να ερμηνευθή ο αποπροσανατολισμός των πατρολόγων από κάτι τι που συνιστά την έσχατη ουσία του πατερικού πνεύματος και των προϋποθέσεών του; Συνοψίζοντας λέγομε ότι μία ορθή κατανόηση κι ερμηνεία του Πατρός απαιτεί την είσοδο στο πνευματικό κλίμα του Πατρός. Η είσοδος επιτυγχάνεται (βασικά με τη μεταστοιχείωση του μελετητή, με τη μετοχή του στις εμπειρίες που εκφράζει ο Πατήρ. Αφετηρία στην προσπάθεια κατανόησης του Πατρός είναι συγχρόνως το πρόσωπο και το έργο του. Η μελέτη του προσώπου ευκολύνει την εξήγηση του έργου. Δια του έργου προσεγγίζομε το πρόσωπο και δια του προσώπου το έργο.

13. ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΙΣ (γιατί σπουδάζομε τους Πατέρες).

Αφήσαμε στο τέλος το πρόβλημα της σημασίας των Πατέρων για το σύγχρονο πιστό και μάλιστα το θεολόγο. Παρ' όλα όσα σημειώσαμε μέχρι εδώ για την αξία και το μεγαλείο των Πατέρων, η σημασία τους για την εποχή μας δεν είναι αυτονόητη για τον εξής λόγο: Υποτίθεται πως η καίρια και γνήσια θεολογική προσφορά όλων των Πατέρων υφίσταται, εμπεριέχεται, στην Παράδοση της Εκκλησίας. Η διδασκαλία και το φρόνημα των Πατέρων επομένως είναι διδασκαλία και φρόνημά μας ή τουλάχιστον πρέπει να είναι· και αν θέλωμε να τα επισημάνωμε γνωρίζομε πώς και πού να τα εύρωμε. Διότι όχι μόνον οι τελευταίοι από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς έχουν περιλάβει στο έργο τους την θεολογική πείρα των προγενεστέρων τους, αλλά και στα εγχειρίδια δογματικής μπορεί κανείς άκοπα σχεδόν να πληροφορηθή την πατερική διδασκαλία συνεπτυγμένη και συστηματοποιημένη. Προς τι λοιπόν η σπουδή των Πατέρων; Ποία η δικαίωση του μόχθου για τους Πατέρες; Στο κρίσιμο πρόβλημα η απάντηση είναι φυσικά δύσκολη, μα όχι αδύνατη για όσους αναγνωρίζουν την πρωταρχική σημασία των Πατέρων στην Εκκλησία κι έχουν εμπιστοσύνη σ' αυτούς.

Ο πρώτιστος λόγος που κάνει αναγκαία την προσέγγιση και σπουδή των Πατέρων δεν είναι βέβαια να μάθωμε τι ήσαν και τι δίδασκαν, αλλά να γευθούμε το πνευματικό τους κλίμα. Να ψαύσωμε τα ίχνη του αγ. Πνεύματος στα ιερά τους πρόσωπα. Να θέσωμε το δάκτυλο στην αγωνία τους για την αλήθεια. Να ακούσωμε τους κτύπους της καρδιάς τους, όταν εισέρχωνται περαιτέρω («πλέον και πλείον») στην αλήθεια. Να ζήσωμε κάτι από τις θείες εμπειρίες, τις θεωρίες, τις χαρμολύπες, τις απογοητεύσεις, τις εξάρσεις, τις αρπαγές από την εγκοσμιότητα, τις αρπαγές σε τρίτους ουρανούς. Να παρακολουθήσωμε την απόλυτη πιστότητά τους στην Παράδοση. Να μάθωμε πόσο βαθειά εμπιστοσύνη είχαν στο άγιο Πνεύμα. Να εκπλαγούμε από το θάρρος τους για δημιουργία νέων όρων στη θεολογία. Να διδαχθούμε την απαραίτητη και τολμηρή τακτική αυξήσεως και διευρύνσεως της διδασκαλίας, της θεολογίας, της Παραδόσεώς μας. Να γνωρίσωμε τη γενναιοψυχία τους. Να γνωρίσωμε την ευγένειά τους και την αισθαντικότητά τους. Και κάτι πολύ σπουδαίο: Να μάθωμε πώς μεθόδευαν την πρόσληψη και μεταστοιχείωση του κόσμου, της γλώσσας του δηλαδή και της σκέψεώς του.

Ψαύοντας την προσωπική (αλλά στους κόλπους της Εκκλησίας) πορεία των αγίων Πατέρων, λαμβάνομε πείρα της κατ' εξοχήν παρουσίας καί δράσεως του αγ. Πνεύματος στον κόσμο. Την αλήθεια φανερώνει το αγ. Πνεύμα μέσω των προσώπων την ώρα που αυτά αγωνιούν και όχι

μέσω των σχολικών εγχειριδίων. Κοντά στα πρόσωπα που αγωνιούσαν και χαριτώθηκαν από το Θεό μπορούμε να ζήσουμε την κατάνυξη της αληθείας, ενώ στα εγχειρίδια εμπλουτίζουμε τις γνώσεις μας. Για να είναι κανείς γνήσιος φορέας της Παραδόσεως, για να έχη λόγο προσωπικό, γενναίο και γνήσιο για την αλήθεια και τη σωτηρία, πρέπει να έχη γευθή, να έχη ψαύσει, να έχη πάθει λίγο ή πολύ τις πατερικές εμπειρίες και αγωνίες. Για να δημιουργήση δηλαδή κανείς στο χώρο της θεολογίας κάτι το αληθινά μεγάλο (χρήσιμο για τη σωτηρία) πρέπει το πνεύμα του και η καρδιά του να είναι μάρτυρες των παραπάνω θαυμαστών καταστάσεων.

Στην ελληνική ιστορία συναντάμε, των αναλογιών πάντοτε τηρουμένων, παράλληλο φαινόμενο που είναι πολύ διδακτικό κι εξηγεί την ανάγκη να σπουδάσωμε, να μάθωμε, τους Πατέρες και το πνεύμα τους: Είναι πολύ γνωστό ότι στην αρχαία Ελλάδα οι πολίτες εκδήλωναν τεράστιο ενδιαφέρον για τις τραγωδίες, που παίζονταν στο θέατρο. Και η πολιτεία θεωρούσε τόσο αναγκαία την παρακολούθηση του τραγικού λόγου, ώστε καθιέρωσε δωρεάν εισιτήριο για όσους δε μπορούσαν να πληρώσουν το αντίτιμό του. Η στάση των ελλήνων ήταν πολύ ορθή, δείχνει πόσο είχαν κατανοήσει το μεγαλείο του τραγικού λόγου, πόσο εκτιμούσαν την υψηλδτατη αίτιή μορφή του ανθρώπινου πνεύματος. Εν τούτοις τα διαδραματιζόμενα επάνω στη σκηνή, τα ιστορικά ή μυθικά δεδομένα των αρχαίων τραγωδιών, ήσαν γνωστότατα και στους λιγώτερο μορφωμένους ακροατές. Ήσαν ιστορία και παραμύθι μαζί που κυκλοφορούσε από γενεά σε γενεά. Με τις κακοτυχίες του Οιδίποδα, με τις περιπέτειες της Αντιγόνης, του Ορέστη, του Αγαμέμνονα, της Ηλέκτρας και των άλλων τραγικών ηρώων ζούσαν και πέθαιναν όλοι οι έλληνες. Τότε τι ζητούσαν να βρουν, στο παίξιμο και στην απαγγελία της τραγωδίας; Το τραγικό δέος, την ποίηση. Ζητούσαν να παρακολουθήσουν, να αισθανθούν την τραγική ερμηνεία γνωστων ιστορικών συμβάντων. Η ελπίδα ότι θα συλλάβουν κάτι από την τραγικότητα των γεγονότων τους κινούσε, τους ηλέκτριζε. Η τραγωδία ωδηγούσε τον ακροατή στην υψηλή όσο και σκληρή συναίσθηση των ορίων του, κάτι που αποτελούσε γι' αυτούς είδος λυτρώσεως.

Τη θέση των τραγικών ποιητών κατέχουν στην Εκκλησία οι Πατέρες, οι οποίοι μάλιστα ξεπέρασαν την τραγικότητα και διατήρησαν την αγωνία. Όπως ο αρχαίος έλληνας γνώριζε τα γεγονότα και ζητούσε το τραγικό δέος, έτσι και ο πιστός μαθαίνει τη διδασκαλία, μα ζητά να εισέλθη στη διαδικασία της γεννήσεώς της, να γευθή τη θεία εμπειρία των

Πατέρων, αφού αυτή εκφράζει τα όρια του ανθρώπου και της πραγματικής αληθείας. Έτσι μόνο θα μάθη ο θεολόγος την ιερή διαδικασία της γνήσιας θεολογίας, για να την ασκήση προς αντιμετώπιση των συγχρόνων του προβλημάτων.

Υπάρχουν και άλλοι λόγοι χάρη των οποίων η σπουδή των Πατέρων είναι αναγκαία. Τα κείμενα των Πατέρων εκπροσωπούν κυριολεκτικά το μετακλασικό και μεσαιωνικό κόσμο. Ένα κόσμο η γνώση του οποίου είναι απαραίτητη για την παρακολούθηση της πνευματικής ιστορίας του ανθρώπου. Όλες οι επιστήμες εμπλουτίζουν τον κόσμο τους με ό,τι βρίσκουν στα έργα των Πατέρων: Η ιστοριογραφία πλούσιο ιστορικό υλικό, η φιλοσοφία πλήθος φιλοσοφικοηθικών αντιλήψεων (έμμεσα ή άμεσα), η γλωσσολογία ποικίλα γλωσσικά ιδιώματα, η κοινωνιολογία κοινωνικές συνθήκες και δομές, η λαογραφία έθιμα και αντιλήψεις του λαού. Ακόμη και η επιστήμη της φυσικής, της αστρονομίας, της γεωγραφίας, των μαθηματικών, της μουσικής, της γεωμετρίας, της βοτανικής, της κοσμολογίας, έχουν κάτι να καρπωθούν από τα κείμενα των Πατέρων. Φυσικά η χρησιμότητα των κειμένων τούτων είναι αυτονόητη για τη γνώση της εκκλησιαστικής ιστορίας, της ζωής γενικά της Εκκλησίας, σε όλες τις εκφάνσεις και στις ποικίλες εκδηλώσεις της.

14. «ΟΡΙΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ. ΤΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ.

Η λέξη ορισμός τίθεται εδώ συμβατικά. Διότι το είναι του Πατρός δεν ορίζεται κυριολεκτικά, επειδή βασικά είναι πνεύμα, το οποίο μόνο περιγράφεται ή επισημαίνεται και αναλύονται κατόπιν οι συνέπειές του.

Πατήρ και Διδάσκαλος της Εκκλησίας είναι ο φορέας της Παραδόσεως και του ήθους της Εκκλησίας, που εξ αφορμής μεγάλης θεολογικής κρίσεως φωτίζεται από το άγιο Πνεύμα και εκφράζει θεολογικά ευρύτερη εμπειρία της αληθείας, με αποτέλεσμα να συμβάλει αποφασιστικά στην αντιμετώπιση της κρίσεως, η οποία αφορά στην αλήθεια και άρα στη σωτηρία.

Και συντομότερα: Πατήρ και Διδάσκαλος είναι ο φορέας της Παραδόσεως της Εκκλησίας, που με το φωτισμό του αγ. Πνεύματος εκφράζει ευρύτερη εμπειρία της αληθείας με σκοπό την αντιμετώπιση κάποιας κρίσεως εις την Εκκλησία.

Από τον περιγραφικό αυτό «ορισμό» διαφαίνονται τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του Πατρός και Διδασκάλου, τα οποία είναι:

α. Η ενσάρκωση θεολογικά της Παραδόσεως και του ήθους της Εκκλησίας.

β. Ο κατ' εξοχήν φωτισμός του αγίου Πνεύματος για την έκφραση θεολογικά ηυξημένης και ευρύτερης εμπειρίας της αυτής πάντοτε αληθείας, που έχει δηλωθή στην Παράδοση (Γραφή και προγενέστερη κυρωμένη πατερική θεολογία).

γ. Η αποφασιστική συμβολή -με την έκφραση της θείας αυτής εμπειρίας- στην υπέρβαση θεολογικής κρίσεως που συγκλονίζει σε συγκεκριμένη εποχή την Εκκλησία, διότι αφορά στην αλήθεια και άρα και στη σωτηρία.

Όσοι Πατέρες ή συγγραφείς δε συγκεντρώνουν και τα τρία χαρακτηριστικά είναι φυσικά πατέρες της Εκκλησίας ή συγγραφείς εκκλησιαστικοί αξιόλογοι, αλλά δεν είναι Πατέρες και Διδάσκαλοι.

Σε όλα τα εγχειρίδια «Πατρολογίας» ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα των Πατέρων και Διδασκάλων της Εκκλησίας μνημονεύονται τα εξής: αγιότης (*sanctitas vitae*), ορθοδοξία (*doctrina orthodoxa*), αναγνώριση (*approbatio*) από την Εκκλησία, αρχαιότης (*antiquitas*) και (προστίθεται συνήθως) υπεράσπιση (*defensores*) της πίστεως. Οι ιδιότητες αυτές που επεξεργάσθηκαν μεγάλοι δυτικοί θεολόγοι δεν είναι πάντοτε και καθεαυτές εσφαλμένες, είναι όμως σχολαστικές και δε διακρίνουν (ξεχωρίζουν) τους Πατέρες και Διδασκάλους από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς· δεν υπογραμμίζουν το ιδιαίτερο μεγαλείο και την ιδιαίτερη προσφορά, η οποία αναδεικνύει ένα συγγραφέα σε Πατέρα και Διδ. στη συνείδηση της Εκκλησίας. Οφείλομε μάλιστα να σημειώσωμε ότι έτσι όπως δίδονται οι ιδιότητες αυτές δημιουργούν προβλήματα. Με ποίο κριτήριο π.χ. θα ελεγχθή η αγιότης του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, που ενώ βαρύνεται με σοβαρά σφάλματα είναι όντως Πατήρ και Διδάσκαλος; Την ορθοδοξία γενικά είχαν πολλοί συγγραφείς, σε συνδυασμό μάλιστα με την αγιότητα, χωρίς ποτέ η Εκκλησία να τους ξεχωρίσει στη συνείδησή της (πλήθος επισκόπων, πρεσβυτέρων και λαϊκών). Η αναγνώριση είναι διαδικασία που συντελείται μόνον όταν υπάρχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις, αλλά συγχρόνως μπορεί να είναι και διαδικασία εξωτερική. Η αρχαιότης είναι ουτοπικό χαρακτηριστικό, διότι η έκφραση της αληθείας του Πατρός υιοθετείται ή απορρίπτεται στην εποχή, στην οποία εκφράζεται (Μ. Αθανάσιος, Μ. Βασίλειος, Κύριλλος Αλεξ.). Η υιοθέτηση μιας αληθείας σημαίνει ταυτόχρονα και την ιδιαίτερη τιμή του εκφραστή της. Δεν περιμένει αιώνες η Εκκλησία για να τιμήσει το συγγραφέα, του οποίου υιοθέτησε μία διδασκαλία. Ακόμη, στο χώρο της Εκκλησίας

Πατέρες και Διδ. εμφανίζονται (όπως θα ίδωμε παρακάτω) όχι μόνο στην αρχαία χριστιανική εποχή, αλλά και στη μεταγενέστερη. Η υπεράσπιση της πίστεως δεν γίνεται μόνο από τους Πατέρες και Διδ., αλλά και από κάθε συγγραφέα εκκλησιαστικό. Επομένως και η τελευταία ιδιότης δεν είναι αποκλειστικό η διακριτικό γνώρισμα του Πατρός και Διδασκάλου.

Από: Στ. Παπαδόπουλος, Πατρολογία, τ. Α', Αθήνα 1982.

Πηγή : www.myriobiblos.gr